

Basiskwaliteit Natuur

Handreiking voor boerenland
en stedelijk gebied in de
provincie Drenthe

**Uitgave behorende
bij het boek**

Inhoud

BASISKWALITEIT NATUUR 3

Leeswijzer 7

BOERENLAND 8

48 Veenkoloniën 12

49 Heideontginning in Noord-Nederland 20

52 Beekdalen in Noord- en Oost-Nederland 28

54 Hoevelandschap in Noord-Nederland 36

STEDELIJK GEBIED 44

64 Het landelijke noordoosten 48

65 Oude bewoning op zandgrond 56

Tinbergen-plaatjes

Hoogleraar Luuk Tinbergen presenteerde in zijn boek *Vogels in hun domein* (1941) zijn onderzoek naar de biotoopkeuze van Nederlandse broedvogels. Met eenvoudige tekeningen illustreerde hij verschillende bostypen en hun vogelgemeenschappen. Geïnspireerd op dit werk hebben Robert Kwak & Jip Louwe Kooijmans in hun boek *Nederlandse Vogels in hun domein* (2021) de hedendaagse vogelgemeenschappen van alle Nederlandse landschappen beschreven.

41. Vogelbevolking van 10 hectare gemengd bos van de Binnenduinrand. Zomer 1941. Beter vogelrijc als een heide terreintien voor. Verkleining der afgeprint in fig. 41.

46. Vogelbevolking van 10 hectare 25-jarig dennenbos op alluviale grond. Zomer 1941. Beter vogelrijc als een heide terreintien voor. Verkleining der afgeprint in fig. 42.

Twee van de beroemde illustraties uit Luuk Tinbergens *Vogels in hun domein*. Het gemengde bos in de binnenduinrand herbergt een rijke vogelbevolking, zowel in variatie als in aantallen. Het 35 jaar oude dennenbos is daarentegen relatief arm aan vogels.

Colofon

Uitgave behorende bij het boek

Kwak, R. & Louwe Kooijmans, J. (Vogelbescherming Nederland). 2021. Nederlandse vogels in hun domein. KNNV Uitgeverij, Zeist

Tekst

Robert Kwak & Jip Louwe Kooijmans

Met: Marjanne Klok-Havinga – domein 64, 65; Gert Ottens – 49; Kees de Pater – Boerenland; Celine Roodhart – 48; Anton Stortelder – landschapsbeschrijvingen

Tekstadvies

Overige flora & fauna: Maurice La Haye, Zoogdierverseniging; Kars Veling, Vlinderstichting; Linde Slikboer, EIS; Ronald Zollinger, Ravon

Tekstredactie

Nienke Beintema & Marie Baarspul

Redactioneel advies

Jack Folkers, KNNV Uitgeverij

Eindredactie

Jip Louwe Kooijmans

Vormgeving, omslagontwerp

Sam Gobin Grafisch Ontwerp

Grafieken, fotocollages, infographics

Sam Gobin Grafisch Ontwerp

Illustraties

Elwin van der Kolk (vogels); Jasper de Ruiter (overige fauna);

Fotografie

Wim van der Ende (landschapsfoto), overige foto's zie fotoverantwoording boek (p. 680)

Omslagfoto

Wim van der Ende (landschapsfoto)

Vogelgegevens en -analyses, kaarten

Sovon Vogelonderzoek Nederland

© 2023 Vogelbescherming Nederland/KNNV Uitgeverij

www.vogelbescherming.nl

www.knnvuitgeverij.nl

Natuur ontdekken en beleven

KNNV Uitgeverij is dé uitgever van informatieve boeken over natuur & landschap. Daarmee geeft de uitgeverij waardevolle kennis door aan een breed publiek. Zo dragen we bij aan de bescherming van de Nederlandse natuur én aan het plezier dat u eraan beleeft.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without the written permission from the publisher.

Basiskwaliteit Natuur

Toekomstperspectief voor de biodiversiteit in Nederland

Wat is Basiskwaliteit Natuur?

Zeldzame soorten wilde planten en dieren, de parels van de Nederlandse biodiversiteit, worden vaak beschermd en in stand gehouden binnen aangewezen natuurgebieden. Het zijn echter niet alleen de zeldzame soorten die onze aandacht vragen. Veel van de tot voor kort algemeen voorkomende soorten gaan ook dramatisch achteruit. Voor de instandhouding en het herstel van de Nederlandse biodiversiteit is het daarom noodzakelijk dat niet alleen de kwaliteit van de natuurgebieden op orde komt, maar die van de totale leefomgeving. Daarvoor is het concept Basiskwaliteit Natuur ontwikkeld.

Buiten de aangewezen natuurgebieden, bijvoorbeeld in het boerenland en stedelijke gebied, zal er altijd sprake zijn van maatschappelijk gebruik van gronden. Met Basiskwaliteit Natuur willen we bereiken dat dit gebruik samengaat met een set aan condities waardoor algemene soorten, van planten tot insecten en vogels, zich kunnen herstellen en duurzaam kunnen overleven.

Dit is het moment

We staan aan de vooravond van forse ingrepen. In grote delen van het boerenland starten gebiedsprocessen in het kader van het NPLG (Nationaal Programma Landelijk Gebied). Dit is dan ook hét moment om die gebieden een impuls te geven en te kiezen voor integrale maatregelen die naast betere natuur óók leiden tot noodzakelijk herstel van de waterkwaliteit en de klimaatverandering tegengaan.

Met het realiseren van Basiskwaliteit Natuur wordt ook bijgedragen aan het bereiken van de doelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn en het klimaatbestendig maken van stedelijk gebied. Bovenal draagt Basiskwaliteit Natuur bij aan het herstel van biodiversiteit en de leefbaarheid van ons land. Een groene en natuurrijke omgeving heeft een positieve invloed op de gezondheid, de cognitieve ontwikkeling van kinderen en de waardering voor de omgeving door bewoners.

Vogels tellen als basis

Basiskwaliteit Natuur gaat over alle soorten wilde planten en dieren die in ons land algemeen zouden moeten voorkomen, dus niet alleen vogels. Voor het bereiken van Basiskwaliteit Natuur moet dan ook naar meer soortgroepen gekeken worden. Vogels zijn echter wel een relatief goed onderzochte soortgroep en vormen een goede start om aan de slag te gaan met Basiskwaliteit Natuur.

Professionals, maar vooral ook vele duizenden vrijwilligers, tellen en turven al decennialang de vogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland bundelt deze gegevens en op basis van hun Vogelatlas van Nederland (2018) heeft Vogelbescherming Nederland een zeer uitgebreid boekwerk gepubliceerd over de algemene en karakteristieke vogelsoorten die thuishoren in de veelheid aan Nederlandse landschappen.

Voor elk van de in totaal 71 'domeinen' worden in het boek bodem, vegetatie, historie en huidig gebruik evenals de huidige toestand van de vogelgemeenschap beschreven, laatstgenoemde zowel in de broedtijd als in het winterseizoen. Wat is de invloed van de mens op het landschap en dus op de vogels die erin leven? En wat is er nodig om in elk landschap

PROVINCIEKAART DOMEINEN DRENTHE

Zoetwater & Moeras

- 10 Zeekleimoeras
- 11 Laagveenmoeras Noord-Nederland
- 15 Grote rivieren
- 16 Wateren op zand

Heide & Hoogveen

- 17 Hoogveen Noord-Nederland
- 19 Heide Noord-Nederland

Bos

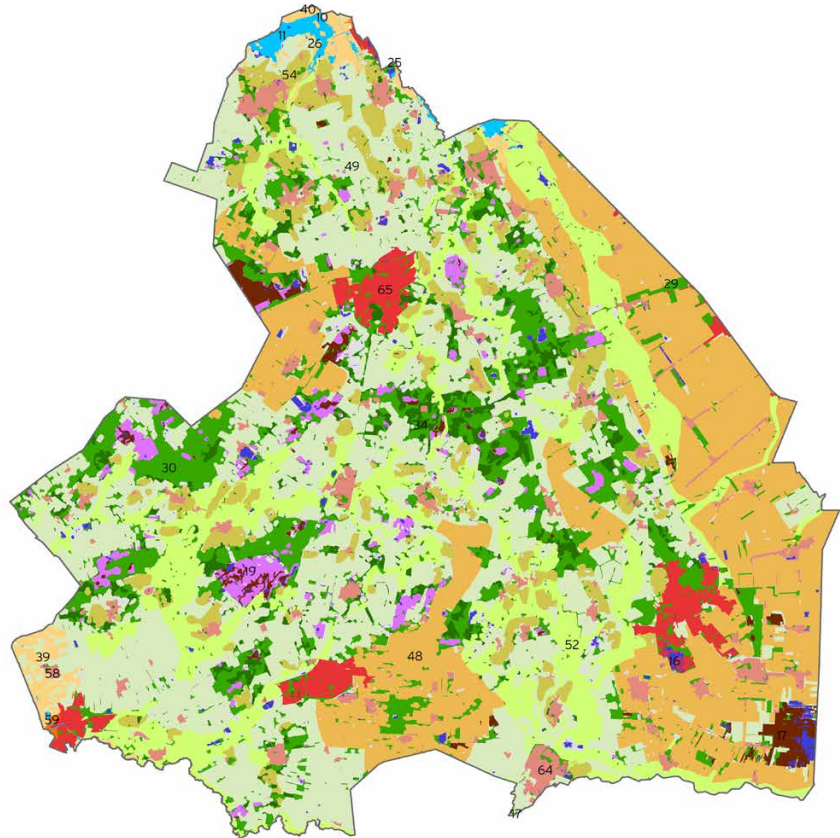
- 25 Zeekleibos
- 26 Broekbos Noord-Nederland
- 28 Ooibos
- 29 Veenkoloniebos
- 30 Heideontginning Noord-Nederland
- 34 Oud bos Noord- en Midden-Nederland

Boerenland

- 39 Laagveepolders Noord-Nederland
- 40 Zeekleipolders Noord-Nederland
- 47 Kommen en oeverwallen
- 48 Veenkoloniën
- 49 Heideontginning Noord-Nederland
- 52 Beekdalen Noord- en Oost-Nederland
- 54 Hoevelandschap Noord-Nederland

Stedelijk gebied

- 58 Terpdorpen en havenstadjes
- 59 Steden op zeelei
- 64 Dorpen Noordoost-Nederland
- 65 Steden Noordoost-Nederland

tenminste de basiskwaliteit te realiseren en waarborgen? Nederlandse Vogels in hun Domein (2021) is een wenkend perspectief met veel voorbeelden. Het is bedoeld als uitnodiging om in actie te komen en samen Nederland mooier en klaar voor de toekomst te maken.

Handreiking voor Drenthe

Door het herstel van de landschapskwaliteit (kwaliteit voor natuur) worden de voorwaarden gecreëerd voor herstel van de soortenrijkdom (kwaliteit van natuur).

Wat daarbij vaststaat, is dat de aanpak van kwaliteitsverbetering in de richting van Basiskwaliteit Natuur zal moeten plaatsvinden vanuit een gegronde kennis van de regio en op basis van intensieve regionale samenwerking tussen alle betrokken partijen: van Rijk tot provincies, gemeenten, waterschappen, het bedrijfsleven, terreinbeherende organisaties, particuliere grondeigenaren en een breed scala aan belangenorganisaties waaronder vogelwerkgroepen en burgerinitiatiefgroepen.

Om al deze partijen een handreiking te bieden om aan de slag te gaan met de invulling van Basiskwaliteit Natuur in de provincie, heeft Vogelbescherming Nederland de belangrijkste (lees: grootste of meest kenmerkende) domeinen per provincie geselecteerd. De focus ligt daarbij in alle provincies op agrarisch gebied. Niet alleen omdat twee derde van het landoppervlak van Nederland uit agrarisch gebied bestaat, maar ook omdat de discussie over landbouw de afgelopen periode breed op gang is gekomen. Zonder basiskwaliteit in de landbouwgebieden kan de biodiversiteit in Nederland zich niet herstellen.

Op de kaart zijn de domeinen die voorkomen in Drenthe ingetekend. De tabel geeft de omvang van de domeinen aan. Voor de provincie Drenthe zijn vier domeinen in agrarisch gebied en twee in urbaan gebied geselecteerd en samengebracht in deze handreiking.

Tabel 1. Oppervlakte per domein in Drenthe.

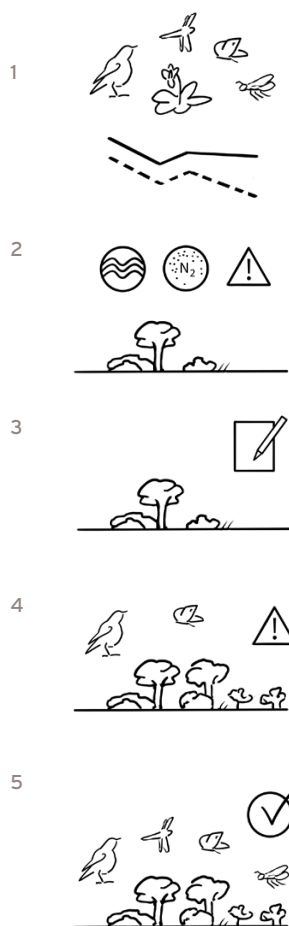
	Bruto oppervlakte (km ²)
DRENTHÉ TOTAAL	2.680
ZOETWATER & MOERAS	
10 Zeekleimoeras	<1
11 Laagveenmoeras in Noord-Nederland	14
15 Grote rivieren	<1
16 Wateren op zand	37
HEIDE & HOOGVEEN	
17 Hoogveen in Noord-Nederland	40
19 Heide in Noord-Nederland	81
BOS	
25 Zeekleibos	<1
26 Broekbos in Noord-Nederland	1
28 Ooibos	<1
29 Veenkoloniebos	41
30 Heidebebossing in Noord-Nederland	277
34 Oud bos in Noord- Midden- en Oost-Nederland	89
BOERENLAND	
39 Laagveenpolders in Noord-Nederland	40
40 Zeekleipolders in Noord-Nederland	<1
47 Kommen en oeverwallen	<1
48 Veenkolonien	549
49 Heideontginning in Noord-Nederland	825
52 Beekdalen in Noord- en Oost-Nederland	385
54 Hoevelandschap in Noord-Nederland	177
STEDELIJK GEBIED	
58 Dorpen en kleine steden in Noordwest-Nederland	1
59 Grote steden in Noordwest-Nederland	1
64 Dorpen en kleine steden in Noordoost-Nederland	127
65 Steden in Noord-oost-Nederland	83

De totale omvang van de domeinen samen is groter dan het oppervlak van Drenthe. Dit komt doordat sommige domeinen elkaar overlappen. Veel waterlopen vormen een eigen domein, maar zijn ook een landschapselement in andere domeinen zoals in stedelijk gebied of boerenland.

Tot slot

Basiskwaliteit Natuur is een relatief nieuw begrip van de kwaliteit van de Nederlandse natuur. Het moet leiden tot een gezamenlijke inspanning om de natuurkwaliteit van landschappen te verbeteren en duurzaam in stand te houden. Meerdere partijen werken op dit moment aan de wetenschappelijke onderbouwing van het concept, het samenstellen van soortenlijsten voor overige flora en fauna, het uitvoeren van pilots en het ontwikkelen van tools. Wachten totdat dit alles tot in detail is uitgewerkt, is echter geen optie. Snel handelen kan verdere schade aan biodiversiteit en kwaliteit van leven een halt toe roepen. Daarom pleit Vogelbescherming Nederland naast verankering van het concept Basiskwaliteit Natuur in de gebiedsprocessen op bestuurlijk niveau, voor een ‘doen-leren-beter-doen-cyclus’ in de uitvoering. Deze cyclus stelt ons in staat om onmiddellijk actie te ondernemen en de negatieve trend in biodiversiteit om te buigen naar een positieve trend!

Voor het ontwikkelen van Basiskwaliteit Natuur werkt Vogelbescherming samen met een breed scala aan organisaties en instellingen, onder andere: Soorten NL, Naturalis, Delta-plan Biodiversiteitsherstel, Sovon en het ministerie van LNV.

Hoe bereik je Basiskwaliteit Natuur?

Stap 1 Huidige en toekomstige natuurkwaliteit bepalen Stel de minimale streefwaarden voor de aanwezigheid van algemene plant- en diersoorten, bijvoorbeeld aan de hand van situaties uit het verleden of uit vergelijkbare gebieden met een grote soortenrijkdom. Vergelijk deze referentiewaarden met gegevens van recente natuurmonitoring om de huidige natuurkwaliteit te bepalen.

Stap 2 Omgevingsvariabelen analyseren Begrijp de relaties binnen het ecologische systeem: welke milieu-, landschappelijke en beheercondities zijn beperkend voor de natuurkwaliteit? Denk hierbij aan bijvoorbeeld grondwaterpeil, stikstofbelasting, afwezigheid van landschapselementen of het maaibeheer. Hieruit volgt wat de randvoorwaarden zijn om basiskwaliteit te bereiken.

Stap 3 Formuleren van herstelmaatregelen Aan de hand van de in stap 2 vastgestelde randvoorwaarden kunnen maatregelen worden geformuleerd om drukfactoren op te heffen. In dialoog met actoren uit de omgeving wordt bepaald welke van deze maatregelen gewenst en haalbaar zijn om de milieu- en landschappelijke condities te verbeteren.

Stap 4 Uitvoeren van maatregelen Voer de gekozen maatregelen voor milieu, inrichting en beheer uit. Doe dit altijd in samenspraak met en met medewerking van actoren uit de omgeving. No-regret-maatregelen kunnen op korte termijn bijdragen aan het bereiken van basiskwaliteit. Deze kunnen daarnaast een positieve stimulans zijn voor actoren, waardoor ze de weg vrijmaken voor complexere maatregelen die meer afstemming vragen.

Stap 5 Meten en verbeteren Volg de voortgang van de uitvoering van maatregelen, bijvoorbeeld door middel van kritische prestatie-indicatoren (KPI's). Daarnaast is het van belang om te monitoren wat het effect is van de maatregelen op soortgroepen. Waargenomen afwijkingen in de verwachte effecten kunnen aanleiding geven tot bijstelling. Het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat maatregelen genomen worden waarop de indicatoren goed reageren, maar waardoor de gewenste soorten toch niet naar het gebied komen. Dit moet leiden tot het opnieuw doorlopen van stap 1 t/m 4.

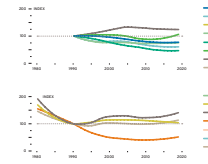
Leeswijzer

24 Bos in de IJsselmeerpolders

Bosgebiedden en parken in Flevoland en de IJsselmeerpolder

De bos van de IJsselmeerpolders ligt voor een groot deel in de IJsselmeerpolder, tussen de polder en de IJssel. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden.

Opbreiding in de wintervogelsrijke rijkdom aan soorten wintervogels, vooral in de winter. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden.

Opzet van de bosbouw

De bosbouw is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden.

DOMEIN

ECOLOGISCHE KARAKTERISTIEK EN PLAATSAANDUIDING VAN HET DOMEIN

De teksten van de domeinbeschrijvingen hebben een vaste opbouw. Elke tekst begint met een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het landschap in dit domein. In de kantlijn staat een kaartje dat aangeeft waar het domein in Nederland ligt.

TOESTAND VAN DE VOGELWERELD

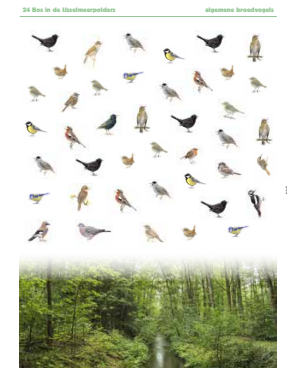
Hier volgt een beschrijving van de ontwikkeling van de vogelgemeenschap in dit domein onder invloed van de landschappelijke veranderingen. Hierbij staan de trendgrafieken van de broedvogels per gilde (gebaseerd op nestplaatskeuze) en de trendgrafieken van de wintervogels per gilde (gebaseerd op voedselkeuze). Alleen gilden met voldoende gegevens zijn weergegeven in de grafieken.

OVERIGE FLORA EN FAUNA

Dit is een beknopte beschrijving van enkele andere diersoorten en planten die typerend zijn voor dit domein. Enkele daarvan zijn afgebeeld in de kantlijn.

24 Bos in de IJsselmeerpolders

algemene broedvogels

algemene wintervogels

De algemene broedvogels in de IJsselmeerpolder zijn hoofdzakelijk veldvogels. De algemene wintervogels zijn hoofdzakelijk veldvogels. De algemene broedvogels in de IJsselmeerpolder zijn hoofdzakelijk veldvogels. De algemene wintervogels zijn hoofdzakelijk veldvogels.

Broedvogels | wintervogels

Dit is een korte beschrijving van de huidige vogelgemeenschap in dit domein in de broedtijd en in de wintertijd. In het 'Tinbergenplaatje' op de rechterpagina staat een landschapsfoto van het domein per seizoen met het gemiddeld aantal vogels per 10 hectare. Elk symbool staat voor 1 broedpaar in de broedtijd of voor 2 individuen in de wintertijd. Groepsvogels met een dichtheid van 5 of meer individuen per 10 ha zijn consequent weergegeven als een groep van 5. Onderaan de linkerpagina staan de minder algemene vogels in dit domein. Elk symbool staat voor een vogelsoort met een dichtheid van 0,45-4,5 broedpaar per km² in de broedtijd of 0,9-9 individuen per km² in de winter. In de legenda staan de soorten in volgorde van talrijkheid; de soort met de hoogste dichtheid wordt steeds als eerste genoemd.

BASISKWALITEIT NATUUR

Drukfactoren & goede voorbeelden

Op de linkerpagina staat een beschrijving van de specifieke drukfactoren in dit domein. Deze hebben een vaste volgorde.

ABIOTIEK

Beschrijving van de drukfactoren op abiotische (milieu-)condities die spelen in dit domein.

INRICHTING

Beschrijving van de drukfactoren op de inrichtingscondities die spelen in dit domein.

BEHEER EN GEBRUIK

Beschrijving van de drukfactoren van het beheer en gebruik die spelen in dit domein.

GOEDE VOORBEELDEN

Op de rechterpagina staan beschrijvingen van het handelingsperspectief om te komen tot Basiskwaliteit in dit domein. Meestal aan de hand van goede voorbeelden, concrete projecten of specifieke gebieden.

In de omvang ligt de kracht

De bos van de IJsselmeerpolder is een van de grootste bosgebieden in Nederland. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden.

Goede samenvatting bosgebieden

De bos van de IJsselmeerpolder is een van de grootste bosgebieden in Nederland. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen in de lijst van beschermde gebieden.

Boerenland

Doorkruis je Nederland, dan zie je voornamelijk agrarisch gebied. Twee derde van ons land is boerenland. De invloed van de landbouw op de vogelbevolking is dan ook ongekend groot. Niet alleen op de akkers en weilanden zelf, maar door het ruimtebeslag, de waterhuishouding en de invloed op de kwaliteit van lucht, water en bodem, ook ver daarbuiten. Wel zijn er grote onderlinge verschillen tussen de landsdelen. In Laag-Nederland (westen en noorden) domineren open landschappen met voornamelijk grasland. Hoog-Nederland (oosten en zuiden) kent voornamelijk kleinschalig cultuurlandschap met bomen en andere opgaande landschapselementen tussen de weilanden en akkers. Daarmee verschilt ook de vogelbevolking. Zo zijn er amper weidevogels in Hoog-Nederland, terwijl vogels van het kleinschalige cultuurlandschap maar mondjesmaat in het lage westen en noorden te vinden zijn. Schaalvergroting en intensivering in de landbouw hebben in de afgelopen decennia tot een enorme teruggang van eens algemene boerenlandvogels geleid. Slechts een enkele soort heeft van de intensivering geprofiteerd.

Ingrijpend veranderd cultuurlandschap

Ruim de helft van heel Nederland bestaat uit landbouwgrond – als je de grote wateren niet meerekent, is dat zelfs twee derde deel, bij elkaar een kleine 2 miljoen ha. Dat is niet van gisteren: de eerste landbouw in ons land dateert van 5000 jaar voor Christus. Maar vooral de ontwikkelingen in de afgelopen eeuwen hebben het landschap ingrijpend veranderd. Hoog- en laagveengebieden werden na turfwinning omgezet in landbouwgrond, kwelders op de zee ‘veroverd’, bossen gekapt, plassen drooggemalen en moerassen gedempt. Wel is het oppervlak aan landbouwgrond van 1980 tot 2019 met 10% afgenomen, vooral als gevolg van stadsuitbreiding. Deze ontwikkeling zal zich zonder twijfel de komende decennia voortzetten.

Van het agrarisch cultuurlandschap bestaat meer dan de helft uit grasland, merendeels ten behoeve van de (melk)veehouderij. Naast grasland is nog eens zo’n 10% in gebruik voor voedergewassen, voornamelijk mais. Een kwart is akkerbouwgrond en een kleiner deel is ingericht ten behoeve van (glas)tuinbouw, bollen en fruitteelt.

In Hoog-Nederland is in de afgelopen honderd jaar een intensief gebruikt cultuurlandschap ontstaan. Een eeuw geleden kende dit deel van ons land nog grote oppervlakten heide en overige ‘woeste gronden’. Die vormden destijds een integraal onderdeel van gemengde boerenbedrijven, samen met kleine akkers op de hoger gelegen delen en graslandjes in de beekdalen. Na de invoering van prikkeldraad en kunstmest begin vorige eeuw zijn deze woeste gronden ontgonnen en in productie genomen, met een kleinschalig cultuurlandschap als resultaat. Dit coulisselandschap kenmerkt zich door kleine percelen grasland en akkertjes, afgewisseld met houtwallen, heggen en bos. Als gevolg van rationalisering, schaalvergroting, ruilverkaveling en verandering in gewassen is dit landschap de afgelopen decennia flink op de schop gegaan. Zomergranen maakten plaats voor mais en bloemrijke weilandjes weken voor raaigras. Honderden kilometers aan houtwallen en andere lijnvormige landschapselementen werden gerooid. Desondanks zijn er in verschillende delen van Hoog-Nederland nog kenmerken van het oude cultuurlandschap terug te zien.

Door de aanwezigheid van zee en rivieren, ontstond door ontginning, landaanwinning en inpoldering, in Laag-Nederland een heel ander agrarisch landschap. In grote delen van Friesland, in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht vormde zich een open landschap met natte graslanden, doorsneden door sloten en greppels en afgewisseld met meren, dat vooral in gebruik werd genomen door melkveehouders. Ook dit landschap veranderde in de laatste 50 jaar flink van karakter. Ten behoeve van de landbouw werd het grondwaterpeil verlaagd, van 20 tot 40 cm in de jaren 50 tot vaak meer dan 60 cm nu. Kilometers sloten werden dichtgegooid en de bloemrijke weilanden transformeerden in monotoon-groene raaigrasakkers. Een kwart van die graslanden is ook nog eens tijdelijk, hetgeen betekent dat ze om de paar jaar worden omgeploegd of gescheurd, met extra negatieve gevolgen voor de biodiversiteit.

Uitgestrekte akkerbouwgebieden bevinden zich met name op de vruchtbare zeeleigebieden langs de kust van Groningen en in Friesland, Flevoland, Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden. Met uitzondering van de IJsselmeerpolders vormden deze gebieden tot in de vorige eeuw een mozaïek van akkers afgewisseld met niet-productieve landschapselementen. In de akkers zelf stonden kruiden en bloemen tussen de productiegewassen. Ook hier heeft schaalvergroting het boerenlandschap eenvormiger gemaakt.

Toch doet deze grove indeling in kleinschalig cultuurlandschap en grootschalig akker- en weidelandschap geen recht aan de vele agrarische landschapstypen die ons land óók kent. Denk aan de Limburgse heuvels op lössgrond met bossen, heggen en slingerende beekjes, de boomgaarden in de Betuwe en de bloembollenvelden langs de duinen. Delen van het boerenland zijn bestemd voor grootschalige glastuinbouw.

Vogels van het boerenland

Elk agrarisch landschap heeft een eigen kenmerkende vogelbevolking, zowel in de broedtijd als in de winter. We onderscheiden vogels van het kleinschalig cultuurlandschap, weidevogels en akkervogels – allemaal soorten waarvan het oorspronkelijk leefgebied niet door de mens was gevormd. Vanuit hun natuurlijke habitat hebben ze zich aangepast aan het specifieke cultuurlandschap dat veelal kenmerken van het oorspronkelijke leefgebied kent. Zo is onze nationale vogel, de grutto, van origine een vogel van hoogveen en open moeras, maar nu bij uitstek een weidevogel. De driedeling geeft overigens slechts een globaal beeld; een deel van de vogels komt in verschillende landschapstypen voor. Veldleeuweriken rekenen we tot de akkervogels, maar deze komen bijvoorbeeld ook in weidelandschappen en heideterreinen voor. De indeling geeft een beeld van soorten die in de betreffende landschapstypen relatief veel voorkomen of -kwamen.

Broedvogels

De Nederlandse graslanden hebben een unieke vogelgemeenschap: de weidevogels. Deze groep is afhankelijk van open, uitgestrekte, vochtige en kruidenrijke weilanden, waarvan delen in het vroege voorjaar onder water staan en waar sloten en greppels doorheen lopen. Tot de weidevogels behoren steltlopers als grutto, tureluur, scholekster en Kievit, maar ook zeldzame soorten zoals kemphaan en watersnip. Het zijn alle bodembroeders, waarvan (met uitzondering van de scholekster) de kuikens zelfstandig voedsel zoeken in het gras, in de vorm van bovengrondse insecten en andere ongewervelden. Tot de weidevogels behoren ook slobbeend en zomertaling, eenden die afhankelijk zijn van plassen en sloten met een flauw talud. Nederland is mondiaal gezien van groot belang voor weidevogels, met name voor de steltlopers. Van de grutto broedt maar liefst zo'n 80% van de Europese populatie in ons land en van de Kievit bijna 10%.

Typische akkervogels zijn gele kwikstaart, patrijs en veldleeuwerik, hoewel deze soorten ook in grasland voorkomen. Het zijn bodembroeders die open gebieden nodig hebben met kruidenrijke stukken. Daar vinden ze zaden en insecten, en plekken om te schuilen en te broeden. Een opvallende akkervogel is de grauwe kiekendief, die in lage aantallen in Noordoost-Groningen en Flevoland broedt. Deze sierlijke roofvogel jaagt op muizen en jonge vogels in de akkerranden.

Het cultuurlandschap met bomen, houtwallen, grasland en akkertjes kent een eigen rijke vogelgemeenschap. Hiertoe horen onder meer steenuil, geelgors, roek, ringmus, grote lijster, spreeuw, spotvogel en zomertortel. Elke soort is op verschillende wijze afhankelijk van dit landschap. Steenuilen broeden in holen en jagen op grote insecten en muizen in boomgaarden en langs houtwallen. Geelgorzen leven vooral in houtwallen en bosjes. Ze eten zaden en in de broedtijd ook insecten. Roeken broeden in kolonies en vinden, net als spreeuwen en grote lijsters, hun voedsel in de graslanden. Spotvogels zitten verscholen in struiken, waar ze een insectenmaal bij elkaar scharrelen.

Wintervogels

In de winter zijn grote delen van het boerenland favoriet bij ganzen en zwanen. Zo'n 800.000 brandganzen, 900.000 kolganzen en 260.000 toendrarietganzen bezoeken dan ons land. Een afgenomen aantal kleine rietganzen verblijft in Zuidwest-Friesland. Wilde zwanen en kleine zwanen brengen in lagere aantallen, respectievelijk 2.000-5.000 en 8.000-11.000, de winter in Nederland door. Tussen de grijze ganzen en witte zwanen graast een kleurige eend; rond de 900.000 smienten, bezoeken 's winters ons land, zo'n 60-70% van de populatie van onze *flyway*. Ganzen, smienten en zwanen slapen in waterrijke natuurgebieden. Overdag foerageren ze op graslanden en akkers.

Kieviten en goudplevieren uit Noord- en Oost-Europa verblijven in de winter en de trektijd in groten getale op het boerenland van met name Laag-Nederland. In het kleinschalig cultuurlandschap zijn in de winter veel vinken en lijsterachtigen te vinden.

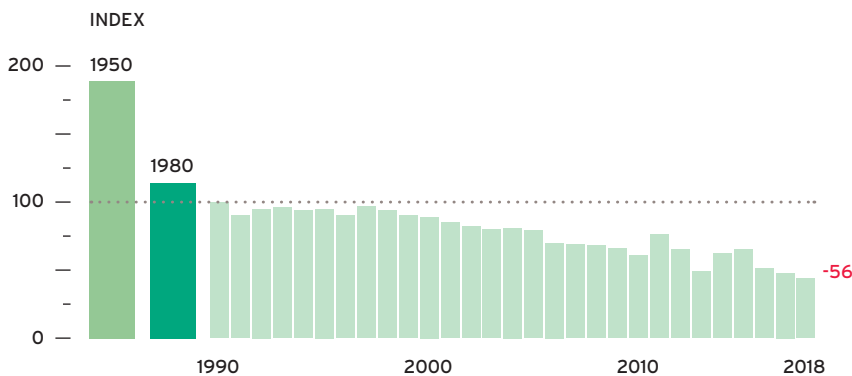
Dramatische neergang

De intensivering van de landbouw sinds de jaren 1950 heeft dramatische gevolgen gehad voor de vogels van het boerenland. Op de Rode en Oranje Lijst van broedvogels staan 33 soorten boerenlandvogels. Tussen 1990 en 2018 zijn van de 27 kenmerkende soorten er 21 in aantal achteruit gegaan; 6 zijn toegenomen of gelijk gebleven. Gemiddeld is de afname voor deze 27 soorten in die periode bijna 60%; ten opzichte van 1950 is er nog maar een kwart over.

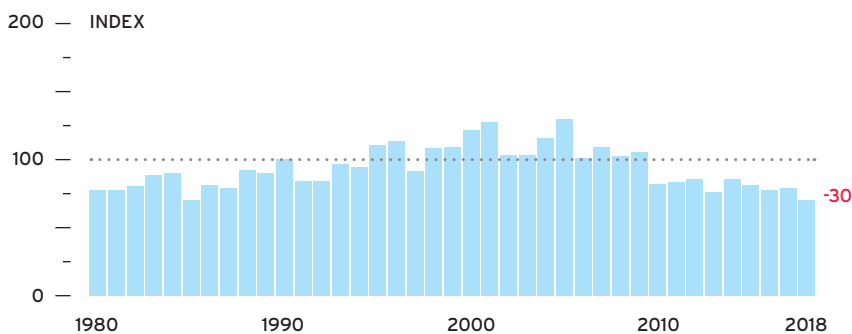
De mate van achteruitgang verschilt. Akkervogels gaan het hardst in aantal terug, met meer dan 90% sinds 1990. Belangrijkste oorzaken zijn schaalvergroting, verdwijning van kleine landschapselementen, pesticidegebruik en gewasverandering. Hierdoor is er onvolgende voedsel, in de vorm van insecten en zaden, met name om de jongen groot te brengen. De akkervogels worden op de voet gevolgd door de weidevogels, die sinds 1990 met zo'n 60% in aantal zijn afgenomen en deze trend is bepaald nog niet ten einde. In weidevogelgebieden zorgt een combinatie van factoren voor de achteruitgang. Zo heeft het natte, kruidenrijke grasland met veel structuur en/of microreliëf plaatsgemaakt voor Engels raaigras met een te lage waterstand. Gevolg: een te laag aantal insecten en andere ongewervelden voor de kuikens om te overleven. Bovendien wordt te vroeg in het seizoen gemaaid en lijden weidevogels onder toegenomen predatie.

De vogels van het kleinschalig cultuurlandschap zijn na 1950 in aantal achteruitgegaan. Het verdwijnen van landschapselementen en overhoekjes is hier, naast de generieke verandering in de landbouw, debet aan. De afgelopen decennia bleven de aantallen redelijk stabiel. Sinds 1990 is de achteruitgang een kleine 10%.

De intensieve landbouw kent ook winnaars. Vooral grauwe ganzen hebben geprofiteerd van de toename van eiwitrijk Engels raaigras. Deze soort, die in 1930 uit Nederland verdween, broedt nu weer met 70 tot 100 duizend paar in ons land. Ook de nijlgans, een exoot, doet het goed. In de winters zijn in de afgelopen decennia vooral enkele ganzensoorten in aantal toegenomen.

Index van kenmerkende soorten broedvogels (zie bijlage 1a), 1950-2018.

Index van kenmerkende soorten wintervogels (zie bijlage 1b), 1980-2018.

48 Veenkoloniën

Agrarisch gebied in de veenkoloniën van Noordoost-Nederland

48 VEENKOLONIËN

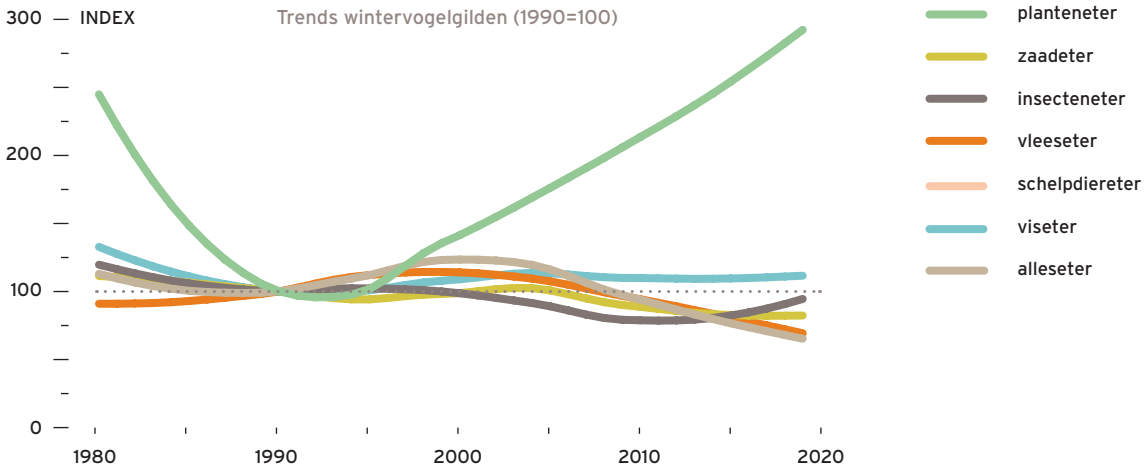
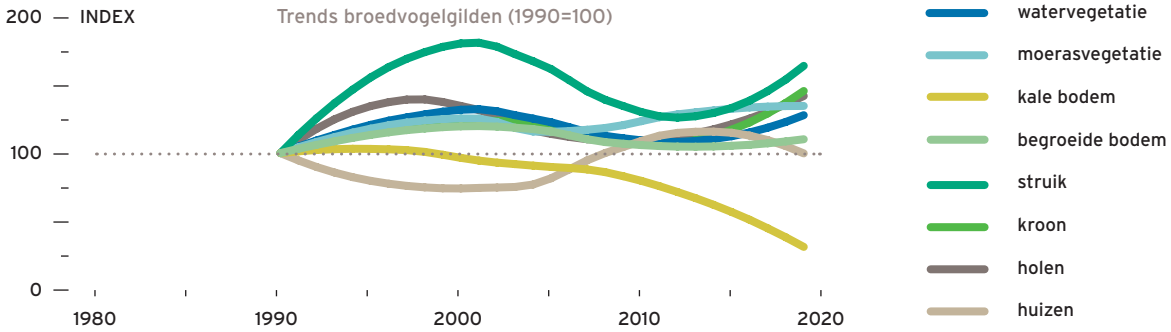
Tussen Zwolle en Groningen liggen voormalige hoogveengebieden, die vanaf 1850 zijn voorzien van grote en kleinere ontwateringskanalen en vervolgens grootschalig zijn afgegraven: de veenkoloniën. De naam verwijst naar de nederzettingen die ontstonden doordat arbeiders naar het gebied trokken om het veen af te graven voor de productie van turf. Ze komen voor in Zuidoost-Groningen, het oosten en zuiden van Drenthe, Noord-Overijssel en in het gebied West-Drenthe/Oost-Friesland. De meeste veenkoloniën hebben een langgerekte ligging langs een kanaal met lintbebouwing. Een aantal kanalen is intussen gedempt. De zandige ondergrond die vrijkwam wanneer de laag veen geheel was afgegraven, werd vermengd met de zogenoemde bonkaarde: de opgeslagen bovenste halve m van het veen, die niet geschikt is voor het maken van turf. De aldus gevormde bodem heet dalgrond en is vooral geschikt voor de teelt van aardappels, rogge en suikerbieten. Zo ontstonden nieuwe bedrijfstakken. Het roggestro werd verwerkt tot strokarton, de suikerbieten werden suiker en de aardappels aardappelmeel. Het afvalwater, geloosd in de kanalen, leidde tot stankoverlast en maakte alle biologisch leven onmogelijk. Later werd het afvalwater gezuiverd in speciale vloeivelden – op zichzelf regionaal waardevolle en vogelrijke gebieden – en kwam er weer vis in het water. Het huidige landgebruik bestaat (nog steeds) uit sterk gemechaniseerd akkerbouw op grote percelen, doorsneden in een patroon van brede, waterhoudende sloten die wijken heten. Die zijn destijds gegraven om het veen te ontwateren en de turf op schuiten te kunnen afvoeren. Tot zo'n 50 jaar geleden groeide in de wijken op veel plaatsen een interessante, soortenrijke moerasvegetatie, met onder andere kikkerbeet en diverse fonteinkruiden en lokaal ook krabbenscheer. Helaas zijn de wijken door de intensieve akkerbouw tot vlak langs de insteek van de sloten steeds meer belast met meststoffen en chemische bestrijdingsmiddelen, waardoor de biodiversiteit (met veel liesgras) sterk is teruggelopen. Heischrale plantensoorten treffen we hier en daar aan op plaatsen waar langs de rechte wegen brede bermen voorkomen. Verder zijn in het lege, open landschap van de veenkoloniën nauwelijks andere landschapselementen te vinden, behalve her en der enkele ruilverkavelingsbosjes.

Belangrijk voor akkervogels

Dit domein staat bekend als een belangrijk gebied voor akkervogels; voor gele kwikstaart, veldleeuwerik, geelgors en patrijs liggen in de Drents-Groningse veenkoloniën ruimschoots boven het landelijke gemiddelde. Ook grasmus, fazant, Kievit en wulp halen hoge dichtheden. De verklaring ligt in de kavelstructuur met de wijken, langs akkers waar relatief veel zomergranen worden geteeld. De lange, smalle percelen hebben elk vier randen, die naast diversiteit ook overgangen en gradiënten in het landschap brengen. Die zijn belangrijk voor zaad- en insectenetters, maar ook voor vlinders en libellen. De begroeide wijken bieden daarnaast schuil- en dekkingmogelijkheden. De meest verbouwde gewassen in de veenkoloniën zijn (fabrieks)aardappelen, suikerbieten en (zomer)granen, een combinatie die zorgt voor een diversiteit aan habitat tijdens het broedseizoen. In de winter is dit domein belangrijk voor overwinterende vogels, die aanvallen op de oogstresten. Als die er zijn tenminste, want tegenwoordig oogsten de boeren heel efficiënt en laten ze het land schoon achter. De veenkoloniën vormen een bolwerk van de kwartel in ons land. De soort is een opportunistische broedvogel die jaarlijks voldoende jongen moeten grootbrengen om de hoge sterfte onder de volwassen vogels te compenseren. Het aantalsverloop vertoont grote schommelingen van jaar op jaar. Deze worden veroorzaakt door veranderingen in het teeltplan van akkergewassen ter plaatse, maar ook door omstandigheden tijdens de trek en in de overwinteringsgebieden in Afrika.

kwartel

Planten- en dierenleven in de wijken

De wijken, hun oever- en watervegetatie en de aangrenzende brede bermen en bosschages zijn van belang als leef- en eierafzetgebied voor vlinders, onder meer oranje zandoogje, hooibeestje en kleine vuurvlieder, libellen zoals de groene glazenmaker (in de wijken met krabbenscheer, nabij het Bargerveen) en amfibieën zoals de heikikker. Deze kikker leeft voornamelijk in veengebieden, heiden, halfnatuurlijke graslanden en geïsoleerde wateren en sloten. Hij overwintert op het land. Hazen en konijnen vinden hier dekking en voor de ruige dwergvleermuis is dit kanalenetwerk ideaal foerageergebied. Ook de waterspitsmuis leeft hier; deze soort komt alleen voor in gebieden waar bodembedekkende vegetatie aanwezig is om te schuilen, en waar binnen een straal van 500 m water te vinden is. Het leefgebied van de waterspitsmuis is langgerekt en loopt evenwijdig aan een oever.

waterspitsmuis, heikikker,
oranje zandoogje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied in de veenkoloniën van Noordoost-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, merel, spreeuw, tjiftjaf, koolmees, vink, winterkoning, boerenzwaluw, houtduif, zwartkop, grasmus, pimpelmees, wilde eend, roodborst, gele kwikstaart, Kievit.

Op de foto: lege aardappelakkers bij Wollinghuizen.

Huisemus, merel en spreeuw halen de hoogste dichtheden in dit domein. Ook tjiftjaf, vink, winterkoning en koolmees komen veel voor. Andere belangrijke soorten zijn Kievit, fazant, boerenzwaluw, witte en gele kwikstaart, gras- en heggemus maar ook rietvogels zoals kleine karekiet, rietgors en blauwborst. In de wijken kom je meerkoet en waterhoen tegen en op de akkers vind je veldleeuwerik, scholekster en graspieper. Daar waar de wijken begroeid zijn met bosschages komen staartmees, braamsluiper, gaai, ekster, groenling, boompieper, geelgors en boomkruiper voor. Meer richting de bebouwing is de gekraagde roodstaart een bekende verschijning, net als de kauw. Een andere bijzondere broedvogel waar (een deel van) dit domein om bekend staat, is de grauwe klauwier, die met name in het Bargerveen vlakbij Emmen voorkomt. Deze soort is weer aan het oprabbelen, als liefhebber van een landschap met variatie aan struweel en kruidlaag waar insecten, muizen en kleine reptielen leven. Beheerder Staatsbosbeheer heeft in het Bargerveen een stelsel van dammen aangelegd om water vast te houden, en bufferzones gecreëerd aan de rand van het natuurgebied. Sindsdien blijft het gebied nat en komen er veel libellen en andere insecten. In het Bargerveen bevindt zich ook het meest noordelijke bolwerk van de nachtzwaluw.

Veel van de soortgroepen in dit domein, zoals struik-, holen- en kroonbroeders, laten een stijgende lijn zien. Dit zal samenhangen met actief behoud en het ouder worden van de weinige aanwezige bomen en bosjes, plus lokale ontwikkeling van struwelen en bosschages. Wel gaan de kale-bodembroeders achteruit, wat vermoedelijk is terug te voeren op de zeer intensieve akkerbouw in het gebied.

Schaarse broedvogels van agrarisch gebied in de veenkoloniën van Noordoost-Nederland, 2013-2015. Fitis, bosrietzanger, veldleeuwerik, witte kwikstaart, zanglijster, geelgors, ringmus, heggemus, boomkruiper, zwarte kraai, groenling, kleine karekiet, rietgors, graspieper, meerkoet, tuinfluiter, kauw, holenduif, gaai, grote bonte specht, boompieper, kneu, ekster, braamsluiper, zwarte roodstaart, blauwborst, scholekster, putter, gekraagde roodstaart, fazant, waterhoen, staartmees.

schaarse broedvogels

BOERENLAND

Wintervogels

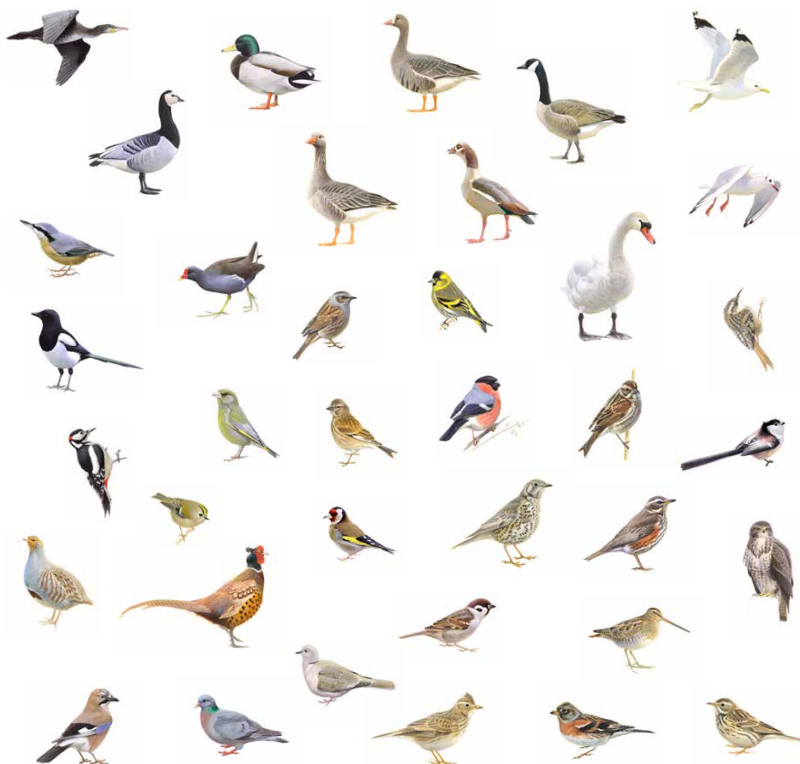
Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied in de veenkoloniën van Noordoost-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Vink, huismus, merel, toendrarietgans, koolmees, spreeuw, houtduif, pimpelmees, kauw, winterkoning, kramsvogel, geelgors, roodborst, zwarte kraai, roek.
Op de foto: Schoonebeekerveld.

De hoogste dichtheden in de winterperiode worden gehaald door toendrarietgans, huismus, merel en vink. Ook merel, houtduif, kramsvogels, winterkoning, geelgors, spreeuw, pimpelmees, kauw, roodborst, roek en zwarte kraai komen veel voor. Andere opvallende soorten zijn grote lijster, koperwiek, veldleeuwerik, keep, kneu, sijs en groenling en natuurlijk brandgans, kolgans en grauwe gans. Dit domein is specifiek voor de toendrarietgans heel belangrijk. Natuurgebieden als het Bargerveen, Zuidlaardermeer een Leekstermeer, en op de voormalige vloeivelden van de aardappelindustrie bij Stadskanaal zijn internationaal belangrijke slaappleatsen voor deze soort, die overdag vooral foerageert op oogstresten op de uitgestrekte akkers.

Qua wintervogels stijgen de planteneters en de insecteneters qua aantal. Dit kan enerzijds te maken hebben met de braakliggende akkers waar stoppels of aardappel- en bietenresten te vinden zijn, anderzijds met de aanwezigheid van landschapselementen langs de wijken waar insecten te vinden zijn. Dat de zaadeters iets zijn afgenomen, kan samenhangen met de efficiëntie slag in de graanoogst. Opvallend is de afname van de omnivoren; onder andere de merel heeft voor het derde jaar op rij te kampen met het dodelijke usutu-virus. Dit heeft vooral om zich heen gegrepen in de aangrenzende Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen, wat van invloed zou kunnen zijn geweest op deze soortgroep. Het is onbekend hoelang het duurt voordat de populatie voldoende weerstand heeft opgebouwd en de sterfte door dit virus zal afnemen. Evenmin is te voorspellen hoelang het virus in Nederland aanwezig zal blijven en wat het effect op de totale vogelpopulatie zal zijn. Ten slotte laten ook de roofvogels in dit domein een dalende lijn zien; mogelijk vanwege de afnemende beschikbaarheid van muizen, in dit open, (lokaal) muisonvriendelijke landschap.

Schaarse wintervogels van agrarisch gebied in de veenkoloniën van Noordoost-Nederland, 2013-2015. Ringmus, groenling, kolgans, sijs, boomkruiper, heggenmus, gaai, keep, holenduif, fazant, kokmeeuw, putter, grote bonte specht, koperwiek, graspieper, aalscholver, ekster, wilde eend, stormmeeuw, veldleeuwerik, kneu, rietgors, nijlgans, staartmees, goudhaan, buizerd, grauwe gans, Canadese gans, Turkse tortel, boomklever, brandgans, patrijs, grote lijster, knobbelzwaan, watersnip, waterhoen, goudvink.

schaarse wintervogels

Eenvormigheid

Om de dramatische achteruitgang van akkervogels te stoppen, dienen met name in de winter goede foeragemogelijkheden te worden geboden in dit voor akkervogels belangrijke domein. De landelijke tendens om meer mais te telen, die ook speelt in de veenkoloniën, is hierbij zeker niet bevorderlijk.

Efficiënte bouwplannen

De veenkoloniën staan bekend om de teelt van fabrieksaardappels en suikerbieten. De efficiëntie van de landbewerking laat letterlijk steeds minder ruimte aan de akkervogels om legsels te kunnen voltooiën. Bovendien zijn in Nederland aardappelen erg vatbaar voor aardappelziekte, een agressieve schimmelziekte. Deze wordt ongeveer wekelijks bestreden, zodat in één groeiseizoen gemiddeld 24,5 kg bestrijdingsmiddelen per hectare op het aardappelland terecht komt. Van al het verbouwde voedsel in Nederland krijgt de aardappel het meeste gif.

Verdwenen beplanting

Andere bedreigingen voor de soorten in dit domein zijn het verdwijnen van beplantingen op perceelgrenzen naast het dempen van wijken met waardevolle water- en oevervegetatie. Ook verrijzen in dit grensgebied met Duitsland grote windturbines in het kader van de energietransitie. Bij Stadskanaal hebben die inmiddels een hoogte van ruim 200 m. Dergelijke ontwikkelingen werken verstoring, degradatie en versnippering van leefgebied in de hand.

Gewaskeuze en teelttechniek

De belangrijkste drukfactor is toch wel de verandering van teelttechnieken en gewaskeuze, zoals mais, die tot steeds meer eenvormigheid heeft geleid. Het heeft geleid tot een ongunstige voedselsituatie voor boerenlandvogels. Inmiddels zijn als remedie twee agrarische natuurbeheerpakketten ontwikkeld, met als doel de foeragemogelijkheden voor akkervogels in de winter te verbeteren. Het natuurbraakpakket is een meerjarig pakket dat voor 60% bestaat uit graansoorten, voor 30% uit een mengsel van hoge en lage grassen en voor 10% uit zaaddragende gewassen en kruiden: luzerne, bladrammenas, voederwikke. Het wintervoedselpakket bestaat uit een mengsel van zomergranen, waaronder zomertarwe, zomertriticale, zomergerst, haver. Inmiddels is bekend dat de doorwerking van deze beheerpakketten alleen niet voldoende positief effect heeft voor akkervogels. Om tot Basis-kwaliteit te komen, is meer nodig: het hele leefgebied moet op orde zijn.

Behoud en ontwikkeling

Gelukkig zijn er ook mooie voorbeelden van specifieke veenkolonienatuur die behouden of zelfs nieuw ontwikkeld wordt.

Herinrichting

In het Hunzedal is in 2015 een gloednieuw natuurgebied van 500 ha gerealiseerd: Toreneven-Bonnerkamp, tussen Gieten en Gieterveen. De beekloop van de Hunze is hier hersteld en ingebed in het landschap. De vismigratie is enorm verbeterd en ook de bever heeft dit gebied al in bezit genomen, na herintroductie in 2008. Kwartel, patrijs, koekoek en kleine plevier zijn enkele vogels die hier nu voorkomen.

Vorbereid op de toekomst

Een vergelijkbare verbetering is gemaakt in de Mandelanden, het stroomdal van het Voorste Diep, een van de twee bovenloopjes van de Hunze. Door het graven van het Kanaal Buinen-Schoonoord, ontginningen en ruilverkavelingen was het oorspronkelijke beekdal in de loop van de 20^e eeuw vrijwel verdwenen. Bij de reconstructie is de oorspronkelijke beekloop in de oude staat teruggebracht en is een oude ruilverkavelingsweg weggehaald. De afgegraven bovenlaag van de lager gelegen veen en moergronden werd op de flanken van het gebied uitgesmeerd over de hogere zandgronden, ter versterking van de komvorm van het beekdal. Op de flanken is ook een aantal verdwenen houtwallen opnieuw aangelegd. In zekere zin zijn met deze maatregelen de ruilverkavelingswerken van 50 jaar geleden teruggedraaid. Dankzij de recente herinrichting kunnen de Mandelanden nu een waterbergingsfunctie vervullen in het kader van het Deltaplan Water, om Nederland voor te bereiden op klimaatverandering.

Polder Hoop op beter

Een heel bijzondere vogel van dit domein is de roodsterblauwborst, die in 1999 als enig broedgeval in Nederland is waargenomen in de veenkoloniën. Deze ondersoort bouwde een nestje in de stengel van een aardappelplant; de oudervogels haalden voedsel voor de kuikens in een ruige rand van een wijk in Polder Hoop op Beter. In dit bijzondere poldertje zijn de laatste jaren ook trektroepen van grauwe gorzen waargenomen.

49 Heideontginning in Noord-Nederland

Agrarisch gebied op voormalige heide in Noord-Nederland

In het verleden kwamen de meest uitgestrekte heidevelden voor op de armste zandgronden van Noord Nederland, met name in Drenthe en aangrenzende delen van Friesland en Overijssel. Hier graasden destijds schapen, maar ook met koeien gingen de hoeders de heide op. De dieren gingen 's middags bijtijds naar de potstal, waar ze grotendeels de mineralen lieten 'vallen' die ze overdag al etend hadden verzameld. De mest werd dankbaar ontvangen op het bouwland rond de dorpen. Zo ontstond het typische esdorpenlandschap in Noordoost-Nederland. Een es is een gemeenschappelijke, door bemesting opgehoogde akker.

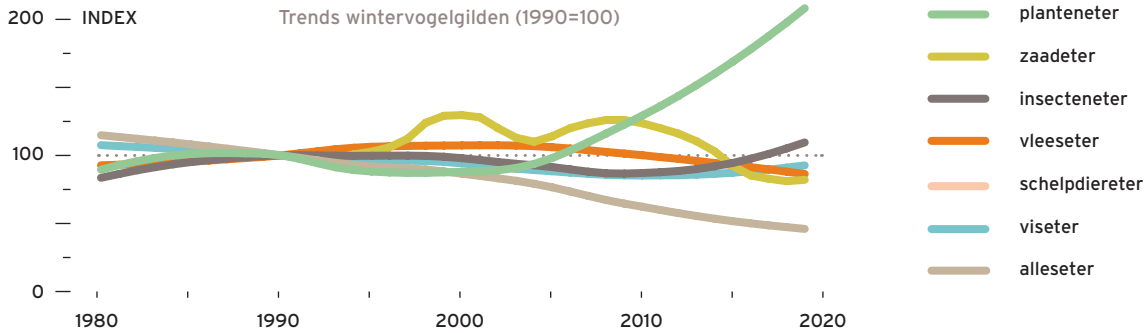
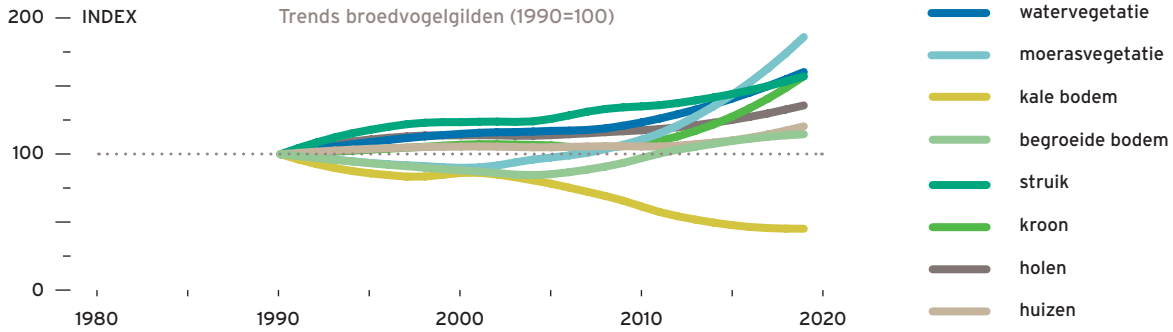
De heideontginningen gaan in Noord-Nederland vaak over in veenontginningen. Zo wordt het oosten van Drenthe en Groningen, waar ooit het befaamde Bourtanger Moeras op de kaart stond, nu gekenmerkt door veenkoloniën. De grootschalige ontginningen zijn tegenwoordig in gebruik voor akkerbouw en melkveehouderij en, vooral in Drenthe, afgewisseld met bos en natuurgebieden. Verspreid werden op de heide grote naaldbossen en boswachterijen aangelegd. Op die manier is 80% van de Drentse bossen aangeplant op voormalige heidevelden en zandverstuivingen. De daarin gelegen vennen werden daarbij gespaard. Rond 1950 was hier vrijwel alle heide ontgonnen. Kleine stukjes die bleven liggen, groeiden geleidelijk dicht met opslag van grove den en berk, en later ook met eik.

Op sommige delen is het traditionele heidebeheer gecontinueerd. Opgaande landschapselementen zijn in dit ontginningslandschap momenteel vrij schaars, met uitzondering van ruilverkavelingsbosjes en bomenrijen langs de vaak smalle, rechte wegen. Waar de bermen wat breder zijn, komen plaatselijk nog wel plantensoorten voor die herinneren aan de heidevoorgeschiedenis, plaatselijk afgewisseld met braamstruweel. Ook de taluds van gegraven grotere watergangen herbergen heischrale plantensoorten. Met uitzondering van de boerderijen is er nauwelijks bewoning; nog is hier sprake van een afwisselend uitgestrekt en – met name in Drenthe – kleinschalig, maar ook vrij leeg landschap.

Minder van hetzelfde

In de noordelijke heideontginningsgebieden bevinden zich verschillende landschappen. De broedvogels van die afzonderlijke landschappen delen in de misère – of de opbloei – waarmee ze in de meeste andere regio's van het land ook te maken hebben. Zoals bijna overal doen de broedvogels van kale bodem, daar waar ze nog voorkomen, het hier bijvoorbeeld niet goed. Dat is te zien bij Kievit, scholekster en patrijs. In vergelijking met de heideontginningslandschappen van Midden- en Zuid-Nederland doen moerasvogels het relatief goed in het noorden. Dat komt doordat zeer plaatselijk aan natte natuurontwikkeling wordt gedaan en/of omdat meer rekening wordt gehouden met rietvogels. Hiervan profiteren de broedvogels van moerasvegetatie, zoals bosrietzanger, waterhoen en rietgors. Of deze ontwikkeling van blijvende aard is, valt overigens nog maar te bezien. Met het verouderen van met name naaldbosjes en met de verandering van kale erven van voormalige boerderijen in tuinen met opgaande beplanting, gaat het een aantal meer algemene bos- en ervogels voor de wind.

In de winter gedijen de planteneters relatief goed, aangevoerd door verschillende soorten ganzen. Maar de alleseters zoals kraaien laten een negatieve trend zien. Dat komt doordat predatoren, bijvoorbeeld de havik, meer zijn overgeschakeld op kraaiachtigen bij gebrek aan variatie in prooivogels – een gevolg van het feit dat de open heideontginningslandschappen van Noord-Nederland de laatste decennia behoorlijk zijn uitgekleeft wat betreft opgaande landschapselementen.

Overige fauna

Hoewel enigszins gevarieerd, kenmerken de noordelijke heideontginningslandschappen zich vooral door al dan niet grootschalig agrarisch landschap, met in de bermen en randen nog enige structuur. Mais en raaigras domineren, nu en dan afgewisseld met kleine bosjes of een laatste solitaire boom. Wezel, haas, ree en gewone dwergvleermuis voelen zich hier nog thuis. Onder de herpetofauna komen vooral habitatgeneralisten voor: bruine kikker, gewone pad en kleine watersalamander. Dit geldt ook voor de dagvlinders, met klein koolwitje, kleine vuurvlieder en oranje zandoogje als belangrijkste vertegenwoordigers. De insectenwereld is, door het geringe aanbod van bloeiende planten, vermoedelijk mager.

ree, bruine kikker, oranje zandoogje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied op voormalige heide in Noord-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, merel, spreeuw, tjiftjaf, koolmees, vink, winterkoning, zwartkop, pimpelmees, boerenzwaluw, houtduif, grasmus, fitis, roodborst.

Op de foto: Wilhelminadorp.

De Noord-Nederlandse heideontginningslandschappen zijn vrij homogeen, maar kennen vooral op regionaal niveau nog enige variatie in landschappen. Dit zien we weerspiegeld in de broedvogelbevolking. Het gaat vooral om erfvogels en vogels van open – kleinschalige – landschappen met een overlap met de heidebossingslandschappen; bijvoorbeeld daar waar bosvogels de dorpen en erven zijn gaan bewonen – merel, tjiftjaf en vink – of waar bosvogels het agrarisch gebied zijn gaan gebruiken, zoals de buizerd. In het algemeen geldt dat het toch de minder kritische soorten zijn die zich thuis voelen in dit domein. Kenmerkende broedvogels of wintergasten, gebonden aan (of typisch voor) deze heideontginningslandschappen, zijn daarom nauwelijks te benoemen. Meest algemene broedvogel is de huismus, die er nestgelegenheid vindt onder de daken van schuren en boerderijen. De verwante ringmus, van oudsher een meer typische bewoner van dit domein, heeft er een flinke veer moeten laten, al haalt deze soort plaatselijk nog behoorlijke dichtheden. Voor de ringmus zijn de veranderingen in de landbouw waarschijnlijk een zeer belangrijke factor geweest in de afname. Erfvogels als boerenzwaluw en spreeuw worden in redelijke dichtheden aangetroffen, al ondervinden vooral spreeuwen nadeel van het sterk afgenomen bodemleven in veel intensieve graslanden.

Soorten van landschapselementen, zoals singels, slootkanten en ruige bermen, zijn onder meer grasmus, kneu, roodborsttapuit en geelgors. Hoge dichtheden bereiken deze soorten echter nergens. Dat hier nog geelgorzen voorkomen (Tinbergen noemde de soort al als een van de weinige typische akkervogels) heeft waarschijnlijk meer met het aanpassingsvermogen te maken dan met positieve ontwikkelingen in het landschap.

Schaarse broedvogels van agrarisch gebied op voormalige heide in Noord-Nederland, 2013-2015. Boomkruiper, wilde eend, witte kwikstaart, zanglijster, tuinfluitier, Kievit, boompieper, ringmus, geelgors, groenling, graspieper, zwarte kraai, gele kwikstaart, grote bonte specht, heggenmus, gaai, bosrietzanger, kneu, putter, veldleeuwerik, holenduif, gekraagde roodstaart, scholekster, rietgors, ekster, kauw, grauwe vliegenvanger, zwarte roodstaart, braamsluiper, Turkse tortel, kleine karekiet, buizerd, meerkoet, staartmees, bonte vliegenvanger, roodborsttapuit.

schaarse broedvogels

BOERENLAND

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied op voormalige heide in Noord-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Spreeuw, huismus, vink, merel, koolmees, winterkoning, pimpelmees, houtduif, kolgans, toendrarietgans, kramsvogel, brandgans, roodborst, ringmus, zwarte kraai, kauw.

Op de foto: Noord-Sleen.

's Winters bepalen standvogels van eerdergenoemde landschappen het beeld: bos- en ervogels zoals mezen, vink- en kraaiachtigen. Plaatselijk, op landbouwgrond met oogstresten, verblijven toendrarietganzen, houtduiven, spreeuwen en kramsvogels. Voor deze planten-, alles-, en zaadeters valt er blijkbaar nog wel iets te halen, met name voor de planteneters; naast toendrarietganzen in kleinere aantallen ook kol- en brandganzen. De eerdergenoemde ringmussen kennen hier in het winterhalfjaar een ruimere verspreiding dan in het broedseizoen – opmerkelijk, want tegen de landelijke trend in. Blijkbaar zoeken huismussen hun voedsel tegenwoordig dichter bij huis, ook omdat in het landelijk gebied minder te halen valt en zijn ringmussen eerder bereid om er verder voor te vliegen. Spreeuw en huismus zijn 's winters de meest algemene vogels. De lokale spreeuwenpopulatie wordt dan aangevuld met grote aantallen wintergasten uit oostelijker en noordelijker streken, voor zover deze niet vertrekken bij strenge weersomstandigheden, bijvoorbeeld sneeuwval.

Schaarse wintervogels van agrarisch gebied op voormalige heide in Noord-Nederland, 2013-2015. Boomkruiper, stormmeeuw, geelgors, roek, smient, putter, gaai, sijs, grauwe gans, grote bonte specht, holenduif, kokmeeuw, ekster, groenling, kievit, wilde eend, keep, Turkse tortel, nijlgans, heggemus, goudhaan, fazant, buizerd, koperwiek, staartmees, graspieper, boomklever, meerkoet, goudvink, frater, matkop, kerkuil, veldleeuwerik, Canadese gans, watersnip, knobbelzwaan.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Efficiëntie en schaalvergroting

Veel van de problemen waarmee boerenland- en ervogels in andere domeinen te maken hebben, spelen natuurlijk ook in de heideontginningslandschappen van Noord-Nederland. De toverwoorden efficiëntie en schaalvergroting zijn daar debet aan.

Veranderde bodem

De komst van kunstmest aan het einde van de 19^e eeuw maakte het mogelijk de heide in vruchtbare grond te veranderen. Slootdempingen en drainage tijdens de ruilverkavelingen, globaal tussen 1960 en 1980, leidden tot verdere veranderingen van de bodem en daarmee in voedselbeschikbaarheid voor veel vogels van dit domein. Het gevolg: een steeds eenvormiger landschap waar maar weinig vogels, afgezien van enkele generalisten, iets te zoeken hebben. Dit geldt zowel voor de meeste broedvogels als wintervogels.

Groot en recht

Begin 20^e eeuw zijn de heidevelden op grote schaal ingericht en ontgonnen, met rechte zandwegen en alleen nog wat hei in de bermen. Tijdens ruilverkavelingen onderging dit landschap opnieuw grote veranderingen. Relatief grote bedrijven in en nabij de oude dorpen werden uitgeplaatst en er kwamen grote nieuwe stallen in de ruime ontginningsvlakten, waarbij aan kleine, steeds minder rendabele bedrijfjes een einde kwam. De zandwegen (zanddijken) werden grotendeels geasfalteerd. Mest om de veldgrond verder vruchtbaar te maken, was er inmiddels in overvloed. De inrichtingsstructuur met rechte, parallel verloopende wegen was landbouwkundig een groot voordeel in verband met lagere bewerkingskosten van de grotere percelen. Deze processen hebben een totaal nieuw domein geschapen en zijn grotendeels onomkeerbaar.

Ontklede omgeving

Veranderingen in gewaskeuze (meer mais) en/of teelttechniek leidden tot verdere aanpassingen van de verkavelingen, inclusief verwijdering van traditionele kavelgrensbeplantingen, zoals houtwallen. Zelfs de eeuwenoude hunebedden en grafheuvels kwamen in een steeds meer ontklede omgeving te liggen. En waar de vele bosjes en bossen op de Hondsrug in de jaren 1980 nog met elkaar verbonden waren – via houtwallen en zandpaden met heischrale bermen vol zandblauwtje, stijve ogentroost en tormentil, ontbreken die verbindingen (zo belangrijk voor plant en dier) tegenwoordig vrijwel geheel. Dit betekent verminderde broed- en voedselgelegenheid voor veel vogelsoorten.

Kleinschalige aanpassingen

De heidelandschappen van weleer zullen waarschijnlijk nooit terugkeren. Het zal hoe dan ook niet eenvoudig zijn om tot Basiskwaliteit te komen in een landschap dat in alle opzichten zo ingrijpend veranderd is. Toch zijn ook in dit domein maatregelen mogelijk om specifieke vogels te behouden.

Akkerranden

Soorten als vink, keep, groenling en geelgors krijgen al wat hulp dankzij de aanleg van speciale faunaranden en winterakkers – veldjes met zomertarwe en -gerst, die in het najaar niet geoogst worden maar de hele winter blijven staan als voer voor vogels. Subsidies voor agrarisch natuurbeheer maken dit mogelijk. Dat daar zeker muziek in zit, blijkt uit onderzoek ter plaatse. Zo bedroeg de oppervlakte aan faunaranden in Drenthe in 2002 slechts 7,1 ha, werd de 100 ha-grens in 2007 gepasseerd en stond de teller 5 jaar later al op 357 ha. Hetzelfde geldt voor de winterveldjes, waarvan de oppervlakte sinds 2008 groeide tot enkele honderden hectare in 2012, en nog steeds toeneemt. Deze staan garant voor belangrijke aantallen van zaadeters, waaronder de geelgors.

Houtwallen

Houtwallen vragen om regelmatig onderhoud, zoals snoeien en kappen. Voor een rijkdom aan insecten werkt het goed als er in bermten, in randen van akkers en bij houtwallen kruidrijke delen staan, die pas in of na de zomer worden gemaaid. In plaats van maisakkers hebben vogels meer aan akkertjes met rogge en gerst. Ook hebben we gezien dat akkers waar oogstresten achterblijven belangrijk kunnen zijn, zeker als daartussen wat onkruid groeit. Oud grasland dient behouden te blijven, bij voorkeur niet zwaar bemest. Tegengaan van monoculturen en bevordering van gewasdiversificatie zorgen bovendien voor meer variatie, wat positief is voor veel vogels.

Ringmus is een van de soorten die kunnen profiteren van de aanleg van faunaranden en winterakkers, waar het gewas de hele winter blijft staan als voer voor vogels.

52 Beekdalen in Noord- en Oost-Nederland

Agrarisch gebied in beekdalen in Noord- en Oost-Nederland

52 BEEKDALEN IN NOORD- EN OOST-NEDERLAND

grauwe klauwier, ijsvogel,
grote gele kwikstaart

Waar voldoende hoogteverschillen zijn, in combinatie met voldoende wateraanvoer, kunnen zich natuurlijke beken vormen. Alleen daar waar de stroomsnelheid voldoende is om sediment en organisch materiaal zoals bladeren af te voeren, blijft de beek open. Karakteristiek voor min of meer natuurlijke beken zijn meanders met steile oevers in de buitenbochten en glooiende oevers in de binnenbochten. Binnen- en buitenbochten zijn ecologisch sterk verschillend. Wordt het verval minder, dan stroomt de beek uit in moerassig gebied (broek) waar het water vervolgens langzaam doorheen trekt. Om de wateroverlast kwijt te raken, groeven mensen in deze delen watergangen met de hand en sloten deze aan op de stromende beken.

Sinds de intrede van graafmachines zijn veel meanders afgesneden en is het stroombed verruimd om een nog snellere waterafvoer te bevorderen. Ook zijn kades opgericht om land van overstroming te vrijwaren en stuwen aangebracht om in droge tijden water te kunnen vasthouden. De laatste decennia nemen de verschillende waterschappen weer maatregelen om meanders te herstellen en stuwen passeerbaar te maken voor vis of te vervangen door cascades. Vooral op plekken waar maatregelen zijn uitgevoerd om de beek natuurlijker te maken, met verbrede oevers, hebben zich opgaande oeverbegroeiingen ontwikkeld met moerasruigte en rietkragen, rijk aan moerasvogels. Alleen door deze begroeiingen af en toe te maaien, is te voorkomen dat ze dichtgroeien met houtopslag.

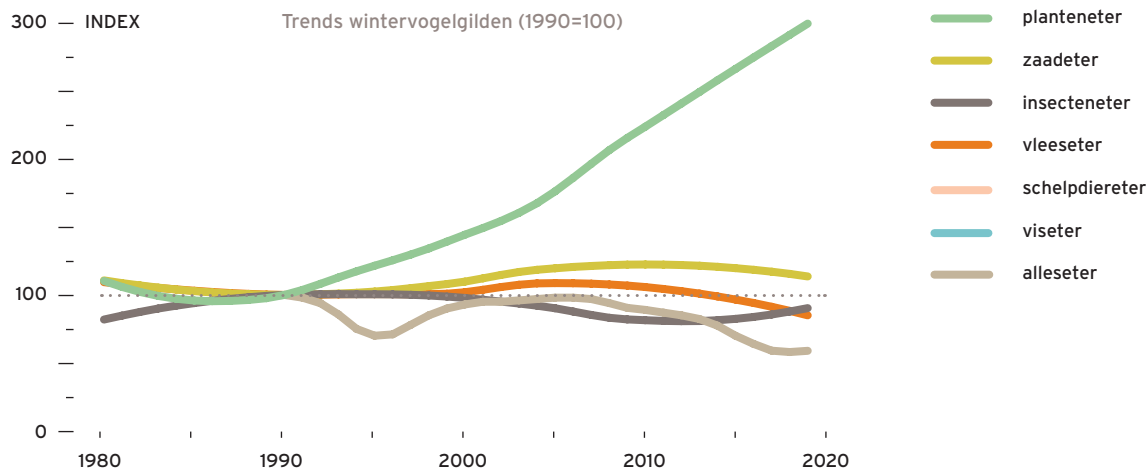
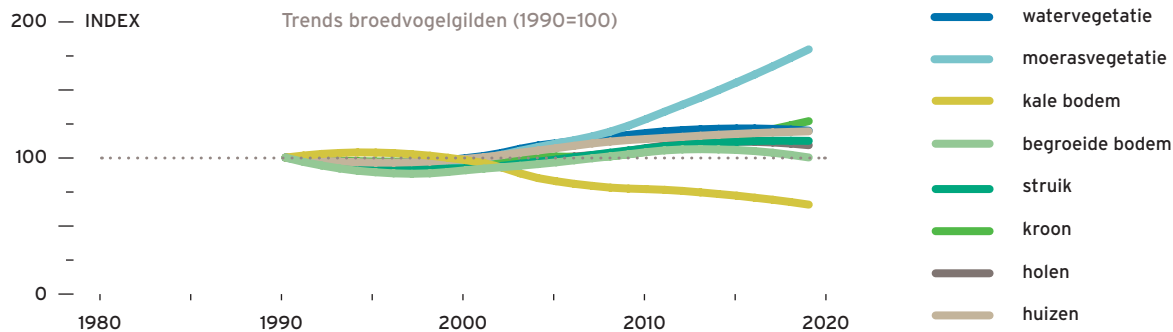
In het noordelijke deel van dit domein bevinden zich grotere beeksystemen, zoals de Lindevallei ten zuiden van Wolvega, het Drostendiep ten noorden van Coevorden en de Drentse Aa en de Hunze ten oosten van de Hondsrug. Als het beekwater buiten zijn oevers treedt, bezinkt het zand en vormen zich naast de beek kleine oeverwallen. Bij veel neerslag treden overstromingen op, die oeverwallen vormen waarop zich – bij extensief grasbeheer – een bijzonder vegetatie ontwikkelt, met soorten als Zwolse anjer en tijm. Op de verder weg gelegen lage graslanden zet het fijnere slib zich af. Op de overgang naar veen, zoals bij de Lindevallei, is het verval minder en zijn de beken ook minder dynamisch.

In Twente en de Achterhoek zijn de beekdalen wat kleiner van omvang, zoals in het geval van de Dinkel en de Berkel en de Winterswijkse beken. Nog kleinere beeklopen die op de grotere beken aansluiten, worden niet tot het beekdallandschap gerekend maar vormen een integraal onderdeel van het hoevenlandschap. Deze beeksystemen zijn voor een deel dynamisch van karakter met veel door de beek zelf gevormde meanders. Deze natuurlijke beeklopen zijn van oudsher het leefgebied van ijsvogel en grote gele kwikstaart.

Beekvogels fluctueren met het winterweer

De broedvogelbevolking in de brede beekdalen werd voorheen gekenmerkt door een goede stand van de weidevogels, inclusief het paapje. Maar de aantallen zijn sterk afgenomen; ze komen nu nog slechts mondjesmaat voor. Herstel van de hydrologie van grotere beekdalen heeft daarentegen wel de aantallen van enkele water- en moerasvogels doen toenemen. Met name in Drenthe is de grauwe klauwier nu een geregelde broedvogel en weten ook watersnippen zich te handhaven.

Beekvogels als ijsvogel en grote gele kwikstaart fluctueren in aantal met de strengheid van het winterweer: na strenge winters zijn de aantallen aanzienlijk minder. Over langere perioden zijn deze soorten stabiel. De wintervogelpopulaties zijn stabiel met uitzondering van de planteneters: met name ganzen zijn sterk toegenomen.

Overige fauna en flora

De beekdalen, rijk aan natuurgraslanden, houtwallen en vrij meanderende stroompjes, zijn een belangrijk leefgebied voor de waterspitsmuis en vleermuizen. Poelen van voldoende omvang worden bewoond door groene kikker en kamsalamander, waarbij de laatste een indicator is van een goede waterkwaliteit, in plasjes met liefst uittredend kwelwater. De vochtige kruidenrijke graslanden zijn een waar eldorado voor dagvlinders. Karakteristiek zijn, al vroeg in het jaar tijdens de bloei van de pinksterbloemen, de rondfladderende oranjetipjes. De gele haft is een fraaie eendagsvlieg die voorkomt langs laaglandbeken op zandgrond en vooral in de schemering actief is. De volwassen vliegen hebben een gele kleur met appelgroene ogen en twee staartdraden.

Waar de hydrologie is hersteld, treffen we bloemrijke hooilanden met veel orchideeën. Vaak verraadt zich de kweldruk door roodachtige bodemafzetting in sloten en een olieachtige film op het wateroppervlak. Algemene planten in dat milieu zijn dotterbloem en waterviolier.

waterspitsmuis, oranjetipje, gele haft

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied in beekdalen in Noord- en Oost-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, spreeuw, merel, tjiftjaf, zwartkop, winterkoning, grasmus, vink, koolmees, boerenzwaluw, houtduif, kievit, wilde eend, graspieper, tuinfluiter, pimpelmees, fitis, gele kwikstaart, geelgors.

Op de foto: Drentse Aa.

De sterke achteruitgang van de broedvogels van het bloemrijke, natte grasland heeft deze groep gereduceerd tot de schaarse soorten in de huidige beekdalen. Alleen kievit en graspieper zijn nog redelijk talrijk, maar grutto, wulp en tureluur zijn nu schaars en watersnip en paapje zeldzaam. Al deze soorten nemen nog steeds in aantal af.

De beekdalen hebben vaak een open karakter met erven erlangs; dat zien we terug in het talrijke voorkomen van ervvogels zoals de huismus, merel en boerenzwaluw. Van deze drie nemen alleen de aantallen merels licht toe, de twee andere zijn stabiel. Schaarse ervvogels, maar eveneens stabiel zijn zwarte roodstaart en grauwe vliegenvanger. De ringmus was lange tijd een talrijke soort, maar de aantallen zijn recent gedecimeerd.

De kleine bosjes, houtwallen en struwelen zijn het domein van zomerzangertjes als tjiftjaf, zwartkop, fitis, grasmus en tuinfluiter. Grasmus en zwartkop zijn sterk toegenomen, de aantallen van de andere soorten vertonen geen trend. Zwarte kraai en ekster zijn nog overal te vinden, maar ze nemen in aantal af.

Onder de schaarse soorten vallen broedvogels van ruigte en moerasvegetatie op, zoals bosrietzanger en kleine karekiet. Hun aantallen zijn duidelijk toegenomen. Watervogels zijn hier veelal schaars. Alleen de wilde eend is talrijk met een stabiele trend. Toenemend zijn de vooralsnog schaarse kuifeend en meerkoet; het waterhoen neemt daarentegen in aantal af.

Schaarse broedvogels van agrarisch gebied in beekdalen in Noord- en Oost-Nederland, 2013-2015. Roodborst, boomkruiper, rietgors, bosrietzanger, boompieper, witte kwikstaart, kleine karekiet, veldleeuwerik, zanglijster, roodborsttapuit, kneu, zwarte kraai, meerkoet, kauw, grote bonte specht, holenduif, heggenmus, bonte vliegenvanger, gaai, putter, scholekster, ekster, groenling, grutto, ringmus, grauwe vliegenvanger, buizerd, wulp, kuifeend, tureluur, grote lijster, zwarte roodstaart, waterhoen.

schaarse broedvogels

BOERENLAND

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied in beekdalen in Noord- en Oost-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Spreeuw, kramsvogel, merel, kolgans, houtduif, huismus, vink, winterkoning, toendrarietgans, koolmees, roodborst, kauw, pimpelmees, ringmus, sijs, roek, keep, brandgans, kokmeeuw.

Op de foto: Aa en Hunze.

De natte graslanden zijn in de wintermaanden zeer geschikt als foerageergebied voor spreeuwen en kramsvogels; deze zijn dan ook talrijk in dit domein en bereiken hier landelijk gezien hun hoogste dichtheden. De aantallen wisselen sterk van jaar tot jaar maar lijken over de jaren heen stabiel. Een andere talrijke vogelsoort die 's winters in de velden voedsel zoekt, is de houtduif, al zijn de aantallen zowel in de winter als in de broedtijd recent wat gedaald. De roeken, die vaak in grote groepen op de landerijen rondscharrelen, zijn nog steeds talrijk, maar de aantallen nemen duidelijk af. Dat is een gevolg van een afnemende broedpopulatie maar ook van de wintergasten uit het noorden, die meer en meer in noordelijker streken blijven overwinteren. De kokmeeuw is in dit domein in de wintermaanden de talrijkste meeuwensoort. De groepen die op graslanden foerageren, zijn geregeld vergezeld van kleine aantallen stormmeeuwen.

Zangvogels die we in de wintermaanden vinden op erven en in houtsingels zijn algemene soorten zoals merel, huismus, vink, winterkoning, roodborst en kool- en pimpelmees. Ook geelgorzen zijn verhoudingsgewijs talrijk. In de wintermaanden geldt dat ook voor ganzen, waarbij opvalt dat de grauwe gans in aantal duidelijk achterblijft bij kol-, brand- en toendrarietgans. Hoewel de ganzenaantallen duidelijk lager zijn dan in de Laag-Nederlandse agrarische gebieden, lopen ze in dit domein nog steeds op. Door het ontbreken van grotere waterpartijen zijn watervogels in de beekdalen ook 's winters opvallend schaars. De meest voorkomende soorten zijn wilde eend, meerkoet, wintertaling, smient en kuifeend.

Schaarse wintervogels van agrarisch gebied in beekdalen in Noord- en Oost-Nederland, 2013-2015. Boomkruiper, geelgors, gaai, zwarte kraai, stormmeeuw, heggenmus, putter, wilde eend, graspieper, grote bonte specht, holenduif, groenling, grauwe gans, buizerd, ekster, staartmees, meerkoet, fazant, koperwiek, aalscholver, boomklever, glanskop, wintertaling, sperwer, smient, kuifeend, knobbelzwaan, nijlgans, Kievit, veldleeuwerik, blauwe reiger, rietgors, goudvink, groene specht, grote lijster.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Natuurlijkheid en waterkwaliteit

De cultuurtechnische ingrepen die tot enkele decennia geleden in de beekdalen plaatsvonden om wateroverlast te voorkomen, evenals het ongebreideld lozen van vervuild water, vormden tot voor kort het grootste probleem in dit domein. Beide drukfactoren behoren inmiddels grotendeels tot het verleden. Natuurlijkheid van het hele watersysteem en de waterlopen wordt tegenwoordig meer en meer gehanteerd als uitgangspunt voor herstel. Daarbij zijn ook weer overstromingsvlakten en natuurlijke, afkalvende oevers toegestaan. Gelukkig ging hier rond 2000 de verbetering van de oppervlaktewaterkwaliteit aan vooraf. Sindsdien stroomt weer relatief schoon water door de beken.

Verdroging leidt tot droogval

De klimaatverandering, die landelijk leidt tot warmere en droge zomers, zorgt ervoor dat beeklopen jaarlijks steeds langer droog komen te liggen. Vooral beeklopen op de zandgronden in Twente en de Achterhoek, die weinig met kwelwater worden gevoed, hebben hiermee te maken. De waterfauna heeft daar erg onder te leiden. Een doorgaande verbinding stroomopwaarts, zonder barrières zoals stuwen, is cruciaal voor de herbevolking van bovenstroomse delen door organismen die stroomafwaarts hebben kunnen overleven. In veel beeklopen zijn inmiddels voorzieningen en aanpassingen gerealiseerd die dit waarborgen.

Bloemrijk nat grasland voor weidevogels

De beekdalen waren tot voor kort rijk aan weidevogels en zangvogels van natte graslanden. Ontwatering en intensief agrarisch gebruik hebben daar een einde aan gemaakt. Om deze vogelgemeenschap terug te krijgen is herstel nodig van de natte uitgangssituatie, gevolgd door extensief hooilandbeheer.

Natuurtechnisch oeverbeheer: kans voor natuur

Te intensief onderhoud van watergangen is voor veel planten en dieren funest. Natuurlijke waterplantenvegetatie kan zich dan niet ontwikkelen en dus niet zorgen voor een goed leefmilieu voor waterorganismen. Bij onoordeelkundig beheer worden geregeld vogelnesten vernield. Tegenwoordig gaat het de goede kant op met bewust beheer. Zo worden overgangen van water naar oever met natuurlijke bosschages van wilg en els meer en meer toegelaten. Ook wordt maaibeheer minder vaak uitgevoerd, daarbij het broedseizoen vermijdend. Wat eveneens helpt bij het behoud van de beekfauna: waterdieren terugzetten die op de oever terecht komen tijdens het schonen van beken.

Herstel van oude waarden

Stroomgebiedherstel

Ten oosten van Assen vinden we een prachtig voorbeeld van een beekdal: de Drentse Aa. Deze stroomt door het Nationaal Park Drentsche Aa, waar alles is gericht op de realisatie van een duurzaam functionerend beek- en esdorpenlandschap in het totale stroomgebied van 34.000 ha. Dat wil zeggen: ecologisch houdbaar, economisch vitaal en sociaal aanvaardbaar. Het beekdal bestaat overwegend uit een afwisseling van vochtige tot natte, extensief beheerde graslanden en kleine landschapselementen zoals houtwallen, elzensingels en hakhoutbosjes. Recent herstel moest dit beekdal dempen en ondieper maken, ten behoeve van de ontwikkeling van de grondwaterafhankelijke vegetaties. De maatregelen hebben ertoe geleid dat het dal aanzienlijk is vernat. De grondwaterstand is verhoogd en uittreden van kwelwater in het maaiveld is weer mogelijk. Hoewel de weidevogelstand nog niet lijkt te verbeteren, zijn soorten als watersnip, paapje en grauwe klauwier met tientallen paren aanwezig in dit bijzonder aantrekkelijke beekdallandschap.

Een uniek beekdal in Twente

Door zijn formaat en natuurlijke oevers is de Dinkel een unieke grensoverschrijdende beek. De oorsprong ligt in het oosten van Twente, net over de grens tussen Coesfeld en Ahaus. Bij Gronau stroomt het water Twente in om vervolgens bij Lattrop weer naar onze Duitse burens te stromen. Bij Neuenhaus mondt de Dinkel uit in de Vecht en het vanaf daar de Overijsselse Vecht. Het water heeft dan een afstand afgelegd van maar liefst 95 km. Van oudsher is het een bekende broedplaats voor ijsvogel en grote gele kwikstaart. De vochtige loofbossen op de oevers zijn rijk aan houtsnippen.

54 Hoevelandschap in Noord-Nederland

Tussen brinkdorpen in Noord-Nederland

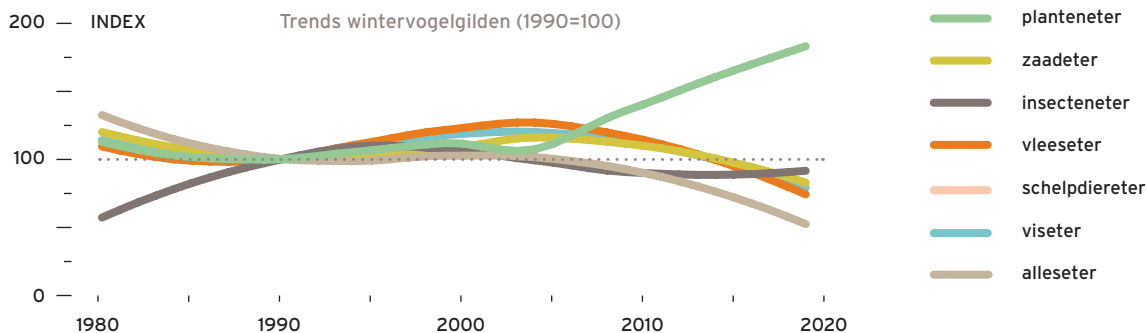
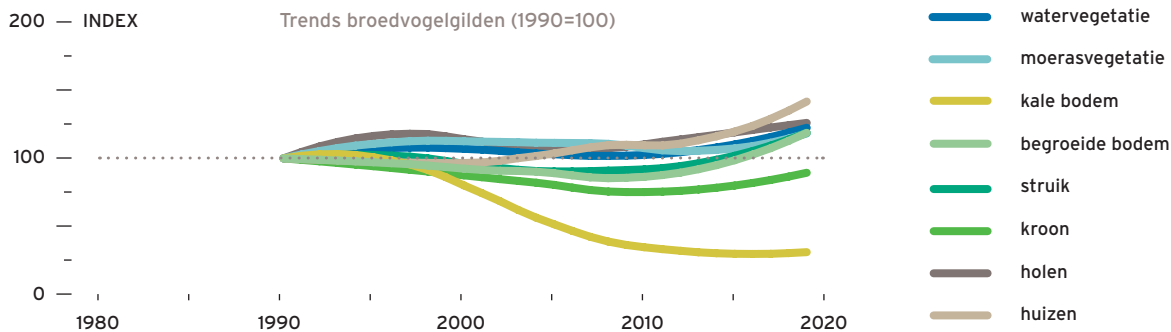
Op de hogere zandgronden wordt al eeuwenlang geboerd. Aanvankelijk met gemengde bedrijven, met op de hooggelegen bouwlanden granen en hakvruchten, vaak aardappels en bieten. Lager gelegen graslanden langs beken en lagere delen van het dekzandlandschap werden gehooid. In Noord-Nederland stonden de boerenhoeven van oudsher niet verspreid, maar gegroepeerd in zogeheten brinkdorpen: aan de rand van grote essen, geflankeerd door kleine beekloopjes. In de beekdalen waren smalle hooilandjes loodrecht op de beek georiënteerd. Op de dorpsbrink en tussen de historische boerderijen werden eiken aangeplant voor later gebruik als gebinthout voor boerderijen en schuren. Deze eiken zijn nu beeldbepalend.

Ook in dit deel van het land is in het kader van ruilverkavelingen veel veranderd. De oude boerderijen voldeden niet langer aan de eisen van de ‘moderne’ melkveehouderij. Veel families die hier generaties hadden geboerd, beëindigden omstreeks de jaren 1970 hun gemengde bedrijf. Enkele boeren investeerden in een nieuwe loopstal, soms in het dorp maar meestal uitgeplaatst in het veld. Anderen specialiseerden zich in akkerbouw. De historische boerderijen waren in trek bij welgestelden ‘van buut’n’ en vele werden verkocht en verbouwd. De kleinschalige beekdalen werden dieper ontwaterd en omgevormd tot grote blokken gras- of zelfs akkerland, waarbij de landschapselementen – houtwallen en singels – grotendeels zijn opgeruimd. In sommige gebieden, zoals de Drentse Aa en de Elperstroom, kregen de natte hooilanden de bestemming natuurgebied. Hier wordt gepoogd het traditionele beheer voort te zetten. In de Friese Wouden bleven veel hoge houtwallen (*hege dyken*) behouden door initiatieven van de lokale boeren, georganiseerd in Noardlike Fryske Wâlden, de oudste agrarische natuurvereniging van Nederland.

Min of meer constant

In de broedvogelwereld van het oude boerenland op de Noord-Nederlandse hoge zandgronden klinkt de lange bewoningsgeschiedenis van dit landschap door. Huizen- en holenbroeders domineren en ook de soorten van oudere bosjes en erfbeplanting zijn talrijk. Vogels van water- en moerasvegetatie ontbreken nagenoeg. Het merendeel van de vogelpopulaties is min of meer constant, al is er een afname onder de bodembroeders, waaronder de weidevogels, zoals Kievit en scholekster.

In de wintermaanden zijn de plantenetende vogelsoorten, vooral ganzen, talrijk. Dit domein sluit aan op de uitgestrekte agrarische domeinen van Friesland en Groningen gekenmerkt door de vele ganzen, en ook in dit domein nemen ganzen duidelijk toe. Alleseters als meeuwen en kraaiachtigen vertonen daarentegen een duidelijke terugval.

Soorten in een afwisselend landschap

De afwisseling van graslanden, hoeven, erfbeplanting en houtwallen levert goede bestaansmogelijkheden voor vleermuizen, zoals gewone grootoorvleermuis, baardvleermuis en laatvlieger, en kleine roofdierpjes zoals de bunzing. Talrijke amfibieën zijn de bruine kikker, mits er enkele bosjes in de buurt zijn, en de gewone pad, die ook uit de voeten kan in poelen waarin vis zit. Dagvlinders die veel voorkomen in kruidenrijke bermen en overgangen naar bosschages zijn oranje zandoogje en koevinkje.

Akkers met akkeronkruiden als korenbloem en schoonheden als korensla en bleekgele hennepnetel zijn tegenwoordig zeldzaam. Daarvoor in de plaats kwamen grove grassen, waaronder hanepoot en glad vingergras, en algemene ruderaal planten als melganzevoet, perzikkruid en zwarte nachtschade. Bloemrijk grasland is vrijwel verdwenen. Op de oude boerenerven is nog stinsenflora te vinden met prachtig bloeiende voorjaarsplanten, onder meer sneeuwkllokje, winterakoniet, krokus, sterhyacint, holwortel en vingerhelmbloem.

bunzing, koevinkje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare oud agrarisch gebied op de zandgronden in Noord-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Spreeuw, merel, huismus, koolmees, tjiftjaf, winterkoning, vink, zwartkop, pimpelmees, houtduif, roodborst, boerenzwaluw, grasmus, boomkruiper, witte kwikstaart, fitis, tuinfluiter. Op de foto: Ter Borg.

Erfvogels zijn talrijk in het oude hoevelandschap van Noord-Nederland. Onder de meeste hoevedaken zullen paren spreeuwen en huismus nestgelegenheid vinden. In de heggen zullen merels en winterkoningen broeden. Verschillende van deze erfvogels, onder andere huismus en merel, nemen in aantal toe. Bij de huismus is sprake van herstel na een afname maar bij een andere erfvogel, de ringmus, zien we geen herstel. De gezellig kwetterende groepjes zijn tegenwoordig lang niet meer op elk erf te vinden. Nog twee talrijke erfvogels die vaak onder afdakjes of in stallen broeden, zijn de witte kwikstaart en de boerenzwaluw. Zij vertonen geen duidelijke aantalsverandering.

De erven kunnen, vooral als er sprake is van enige oude bomen (of nestkastjes!) plaats bieden aan de talrijke holenbroeders koolmees, pimpelmees en boomkruiper en de wat schaarsere gekraagde roodstaart en grauwe vliegenvanger. De erfvogelbevolking wordt gecompleteerd door, overigens lang niet op elk erf broedende, vogels als Turkse tortel, holenduif, groenling, putter, ekster en kauw en af en toe ook steenuil en kerkuil. Hun aantallen zijn stabiel, met uitzondering van de ekster, die afneemt.

Als er voldoende hout aanwezig is, in de vorm van boerengeriefbosjes en houtwallen, zien we bos- en struweelvogels verschijnen. De talrijkste vertegenwoordigers zijn tjiftjaf, zwartkop, grasmus, fitis, tuinfluiter, roodborst en vink. Wat schaarser zijn braamsluiper, staartmees, heggenmus, kneu, putter en geelgors. Van deze soorten doet alleen de tuinfluiter het wat minder goed.

Vogels van het echte boerenland, zoals kievit en scholekster, zijn inmiddels schaars geworden. Recent toegenomen is de roodborsttapuit. Kleine kruidenrijke randjes langs slootkanalen en zandweggetjes zijn vaak al geschikt. Graag maken ze dan gebruik van weidepaaltjes om hun gebied te overzien. Een aantal soorten die op agrarische landerijen voedsel zoekt, neemt af: zwarte kraai, roek, patrijs, fazant. Daarvan komt alleen de kraai hier nog ruim verspreid voor.

Schaarse broedvogels van oud agrarisch gebied op de zandgronden in Noord-Nederland, 2013-2015. Zanglijster, zwarte kraai, grote bonte specht, holenduif, wilde eend, groenling, gaai, geelgors, kneu, ekster, putter, staartmees, heggenmus, boompieper, Turkse tortel, kauw, gekraagde roodstaart, braamsluiper, goudhaan, ringmus, steenuil, zwarte roodstaart, graspieper, grauwe vliegenvanger, kievit, scholekster, boomklever, bonte vliegenvanger, buizerd, grauwe gans, matkop, gele kwikstaart, roodborsttapuit.

schaarse broedvogels

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare oud agrarisch gebied op de zandgronden in Noord-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Brandgans, kolgans, toendrarietgans, huismus, merel, spreeuw, koolmees, pimpelmees, houtduif, winterkoning, roodborst, ringmus, kramsvogel, stormmeeuw, roek, gaai, wilde eend, vink.

Op de foto: Ruinen.

Ganzen zijn de talrijkste wintergasten in dit domein en nemen nog steeds licht in aantal toe. Brand-, kol- en toendrarietgans vullen 's winters menig perceel. De grauwe gans is opvallend schaars, vermoedelijk door het vrijwel ontbreken van moerassige waterpartijen, al nemen de aantallen nemen wel sterk toe. Dit is in lijn met hun toename in de broedtijd, waarbij ze met steeds kleinere watertjes genoeg lijken te nemen.

Kenmerkend voor de agrarische gronden in het noorden van Nederland is dat de stormmeeuw er in de winter talrijker is dan de kokmeeuw. Van beide soorten zijn de aantallen flink afgenomen en daarom moeten we de witte groepen, ruim over de landerijen verdeeld, nu vaak missen. De kraaiachtigen roek, zwarte kraai en ekster zijn er nu ook beduidend minder en de eens zo talrijke bonte kraai heeft inmiddels besloten ten noorden van Nederland te overwinteren. De enige weidevogel die we geregeld tegenkomen, is de wulp.

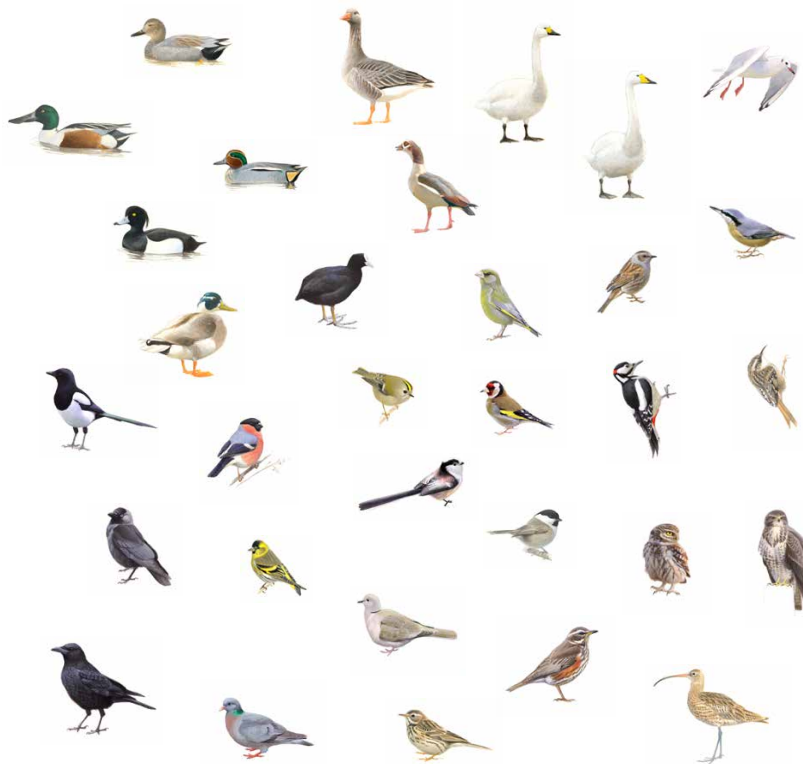
De algemene erfvogels zijn voor een groot deel standvogel en dus vinden we ze hier ook in de wintermaanden. Een aantal van deze soorten – winterkoning, roodborst, merel, pimpelmees, boomkruiper, huismus, vink en putter – vertoont een lichte toename in de overwinterende aantallen. Turkse tortel en ringmus nemen evenals in de broedtijd af.

Enkele typische wintergasten onder de watervogels, zoals wilde zwaan en kleine zwaan, komen in kleine aantallen uit noordelijker streken. In strengere winters zijn er met name wat meer wilde zwanen. Net als twee andere typische wintergasten, kramsvogel en koperwiek, foerageren ze graag op de graslanden.

Algemene bosvogels, zoals grote bonte specht en boomklever, zijn in dit domein in de wintermaanden, net als in de broedtijd, schaars. Hun aantallen nemen wel sterk toe naarmate de beplanting veroudert.

Schaarse wintervogels van oud agrarisch gebied op de zandgronden in Noord-Nederland, 2013-2015. Zwarte kraai, boomkruiper, kauw, steenuil, grote bonte specht, kokmeeuw, heggenmus, wulp, grauwe gans, putter, staartmees, ekster, wintertaling, groenling, koperwiek, boomklever, krakeend, wilde zwaan, kleine zwaan, slobbeend, holenduif, buizerd, Turkse tortel, goudvink, nijlgans, goudhaan, kuifeend, sijs, matkop, meerkoet, graspieper, soepeend.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Oorspronkelijke landschap onherkenbaar

In de hoger gelegen delen (bouwland) en laagten (nat hooiland) is door ontwatering en perceelvergroting het vroegere karakter van dit domein niet overal meer herkenbaar. Gecombineerd met 'oneigenlijk' grondgebruik, met bijvoorbeeld grasland op de essen en bouwland onder in de ontwaterde laagten, is het oorspronkelijke landschapsbeeld zelfs onherkenbaar veranderd.

Waterhuishouding

Bij een waterhuishouding met kleinschalige kwelssystemen dienen hoger gelegen essen als inziggebied voor regenwater. Aan de voet van de essen en in de beekdalen welt het water weer op uit de ondergrond (kwel). In het hoevelandschap van Noord-Nederland hebben we te maken met grote dorpsessen en daardoor met verhoudingsgewijs forse watersystemen. Als gevolg van intensieve ontwatering en verdiepte sloten worden de kwelstromen echter vaak al beneden het maaiveld, onder in watergangen, afgevangen. Op die manier kunnen ze niet zorgen voor de waardevolle nalevering van mineralen in de wortelzone van de graslandplanten. Door kwel ontstane plasdras-situaties, waar planten en dieren van natte hooilanden van afhankelijk zijn, treffen we ook vrijwel niet meer aan.

Het verondiepen van afwateringssloten zou de biodiversiteit hier een enorme boost kunnen geven. Het is een belangrijke stap in het herstel van het oorspronkelijke hydrologische systeem. Hiertoe is het noodzakelijk de detailafwatering ondieper te maken en drainage te verwijderen. Zoeken naar kansrijke locaties in het landschap waar nog steeds reliëf te vinden is – en waar tegelijkertijd kansen bestaan om het landbouwsysteem weer grondgebonden te maken – is een goed startpunt.

Schaalvergroting en afvlakking

De oorspronkelijke structuur van de percelen, met kleinschalig reliëf, is door herinrichting vaak verdwenen. Percelen zijn vergroot, steilranden van essen zijn vlak geschoven en laagten in percelen opgevuld. Deze voor de moderne landbouw ideale omstandigheden zijn fnuikend voor de diversiteit aan micromilieus in de percelen en daarmee aan standplaatsen en leefgebieden. Door intensief agrarisch beheer zijn veel vogelsoorten van de essen, zoals patrijs, kievit en veldleeuwerik, vrijwel verdwenen.

Waar mogelijk is herstel van het oorspronkelijke micro- en macroreliëf als basis voor het landschapsecologisch systeem een belangrijke winst. Daarbij horen ook landschapselementen zoals steilranden, heggen en houtwallen, die waardevol zijn voor struweelvogels en als broedplek voor bijvoorbeeld patrijzen.

Perceelrandbeheer

Perceelrandenbeheer langs akkers op de essen en bloemrijk grasland in de laagten zal boerenlandvogels nieuwe vestigingsmogelijkheden bieden. Met name meerjarige, bij voorkeur bloemrijke akkerranden zijn gunstig voor de natuurwaarden. Vanuit deze akkerranden kunnen spinnen, kevers, zweefvliegen, sluipwespen en gaasvliegen de populaties plaaginsecten onder de schaderempel houden. Ze vormen een natuurlijke buffer voor drift of afspoeling van mest en gewasbeschermingsmiddelen naar de rest van de omgeving.

Behouden gebied

Kleinschalige hoevelandschap van Gaasterland

In een van de twintig nationale landschappen die Nederland rijk is, het Nationaal Landschap Zuidwest Fryslân, ligt Gaasterland. Het is een stukje oeroud zandgrondlandschap, waarvan de ondergrond bestaat uit opgestuwde keileemruggen uit de voorlaatste ijstijd, het Saalien of Salenglaciaal, later overdekt met een zandlaag. Staatsbosbeheer heeft een deel van het gebied rond 1900 beplant met bos. Voor het overige is het een oud hoevelandschap. Dit besloten gebied is rijk aan vogels van kleinschalig cultuurlandschap en bosjes. Het leent zich bij uitstek voor agrarisch natuurbeheer, gericht op het verbeteren van overgangen in het landschap door perceel- en bosrandenbeheer.

Drents esdorp

Het ruim 800 jaar oude dorpje Gees is een mooi voorbeeld van een Drents esdorp met aan de ene kant de Oude Maden (meden, natte graslanden) van het Loodiep en aan de andere de Geeser en Zwindersche Esch. De koppen van deze essen liggen meer dan 3 m hoger dan de omliggende meden en velden. De oorspronkelijke landschapsopbouw is hier nog goed herkenbaar, al worden de essen ook hier niet alleen gebruikt voor akkerbouw, maar zijn grote delen inmiddels omgevormd tot grasland.

Stedelijk gebied

De verstedelijking van ons land heeft in verschillende opzichten een weerslag op vogels. Enerzijds is het een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van vogels in de diverse cultuur- en natuurlandschappen. Anderzijds zijn er soorten die er juist van profiteren. Zij vinden in de bebouwde omgeving een geschikt en gevarieerd leefgebied. De meest karakteristieke vogels in het stedelijk landschap zijn de huizenbroeders. Zonder steden en dorpen met stenen gebouwen zouden deze vogelsoorten niet of nauwelijks in Nederland voorkomen. Bouwstijlen en ideeën over ruimtelijke ordening veranderen door de jaren heen. Zo is in de loop der tijd een mozaïek ontstaan van verschillende wijkvormen die, afhankelijk van het type bebouwing en de hoeveelheid ruimte voor beplanting, meer of minder vogelrijk zijn. Voor weinig soorten is het leefgebied zo sterk gegroeid als voor stadsvogels. Maar hoewel het stedelijk gebied nog steeds in omvang toeneemt, neemt de kwaliteit ervan als leefgebied voor vogels af.

Een landschap gebouwd door mensen

De oudste steden in Nederland hebben een geschiedenis die teruggaat tot de Romeinse tijd. Na een periode van verval duurde het tot halverwege de middeleeuwen totdat de steden opkwamen in de vorm die we vandaag de dag kennen. Rond een historische kern zijn steden en dorpen in de loop van de eeuwen veelal concentrisch gegroeid. Vaak planmatig, zoals te zien in de ringen van Amsterdam. Inmiddels woont 95% van de Nederlandse bevolking binnen een bebouwde kom.

Stedenbouw is in Nederland 120 jaar lang vrijwel onafgebroken bepaald door landelijke wet- en regelgeving. Dat begon in 1901 met de invoering van de Woningwet, die de bouw van kwalitatief goede woningen voor stedelingen moest bevorderen. Na de Tweede Wereldoorlog maakte ons land een sterke bevolkingsgroei door en werd in hoog tempo getracht de heersende woningnood weg te werken. Volgens het ideaal van de maakbare samenleving was de ruimtelijke ordening centraal geregeld. De vooroorlogse wijze van stadsuitbreiding, met vooral kleinschalige laagbouw, werd verlaten en kwantiteit en snelle voortgang kregen prioriteit. De ruimte in en rond de grote steden bleek al snel niet meer toereikend en ook dorpen en kleinere steden kregen een rol in de planvorming. Plaatsen als Zoetermeer en Nieuwegein groeiden explosief met grote nieuwe woonwijken en het drooggemalen land van de IJsselmeerpolders vormde een welkome uitbreiding, met nieuwe steden als Lelystad en Almere. Deze ongebreidelde groei stagneerde in 1980-1984, waarna een duidelijke trendbreuk zichtbaar is met eerdere grootschalige stadsuitbreidingen. Twee veranderingen hebben grote invloed gehad op de inrichting van het Nederlandse stadslandschap en daarmee op het leefgebied voor stadsvogels. Ten eerste het principe van de compacte stad dat binnen de bebouwde kom leidde tot verlies van open ruimte en van bedrijvigheid, zoals werkplaatsen en spoorwegemplacements. Hiermee verdween een deel van de landschapelijke variatie binnen het stedelijk gebied. De wens was het platteland zo veel mogelijk te ontzien en de dreigende leegloop van grote steden tegen te gaan, dit werd uiteindelijk vastgelegd in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (1991), beter bekend als Vinex. Ook werd de huizenbouw steeds efficiënter en uniformer en werden daken bewust ongeschikt gemaakt als nestplaats voor huizenbroeders als huismus en gierzwaluw. Hiervoor ontstond een veelvoud aan lokale regels, die de voorlopers waren van landelijke regelgeving zoals opgesteld in het Bouwbesluit (1992).

Sinds 2000 vindt landelijk ruim de helft van de nieuwbouw binnenstedelijk plaats. Buitenstedelijke nieuwbouw betreft veelal grootschalige stadsuitbreidingen, zoals IJburg bij Amsterdam of Leidsche Rijn bij Utrecht. In 2001 werd een begin gemaakt met de decentralisatie van de ruimtelijke ordening. Nieuwe inzichten over water en waterbeheer als integraal onderdeel van de ruimtelijke ordening leidden in de stedelijke omgeving onder meer tot aandacht voor waterretentie. De decentralisatie bleek van korte duur. Vanaf 2022 is de Omgevingswet van kracht. Deze gaat gepaard met een landelijke omgevingsvisie, waarmee de landelijke overheid de regie van de ruimtelijke ordening weer in handen neemt. Het is de vraag hoe dit zal uitpakken voor de vogelbevolking van het stedelijk gebied.

Verstedelijking is natuurlijk geen exclusief Nederlands fenomeen. Sinds 2007 woont meer dan de helft van de wereldbevolking in een stedelijke omgeving. Naar verwachting zal dit groeien naar 70% in 2050. Stedelijk gebied vormt een geheel eigen ecosysteem met een specifiek stadsklimaat, het zogenaamde stedelijk hitte-eiland. Door de grote hoeveelheid steen en beton functioneert de stad als een soort kruik, die overdag makkelijk warmte opneemt en 's nachts slechts langzaam afkoelt. Hierdoor wijken de temperatuur en de hoeveelheden en typen neerslag af van die in het buitengebied.

Stadsvogels

De bebouwde omgeving vormt een gevarieerd leefgebied voor diverse vogelsoorten. Een stadspark met oude bomen, struiken en gazons is aantrekkelijk voor soorten als zanglijster en groenling. Bedrijventerreinen met grote loodsen en braaklandjes zijn eerder het domein van kneu en zwarte roodstaart. Een historische stadskern huisvest huizenbroeders als gierzwaluw en stadsduif, terwijl we in een groene woonwijk met eengezinswoningen vooral tuinvogels als koolmees, merel en huismus tegenkomen. Dit fijnmazige onderscheid binnen het stadslandschap maken we hier niet. Dit boek hanteert een methodiek die het stedelijk gebied op grotere schaal bekijkt in relatie tot de fysisch-geografische eigenschappen van het landschap waarin de steden en dorpen zijn gebouwd.

Broedvogels

De meest karakteristieke vogels in het stadslandschap zijn de huizenbroeders. Dit zijn vogelsoorten die afhankelijk zijn van rotslandschappen, en dus van nature niet of nauwelijks in Nederland voorkomen. Huismus en huiszwaluw danken zelfs hun naam aan de gewoonte om onze huizen als nestplaats te gebruiken. Daarnaast bestaat de urbane vogelgemeenschap uit algemene watervogels, bosvogels, waaronder veel hollenbroeders, en struikvogels. Vogels die op de grond nestelen zijn in steden beduidend minder talrijk. Sommige groundbroeders, zoals scholekster en visdief, vinden een alternatief op daken en maken vandaaruit voedselvluchten voor hun jongen.

Van alle Nederlandse broedvogels hebben 25 soorten een dichtheid van minstens 0,45 broedpaar per 10 ha in ten minste één van de stedelijke domeinen. Daarvan komen er elf in alle stedelijke domeinen algemeen voor. In de westelijke, lage delen van Nederland huisvesten de dorpen en kleine steden van deze elf algemene soorten een hogere dichtheid dan de grote steden. Dat laat zich in de eerste plaats verklaren door de sterkere interactie van dorpen en kleine steden met het omringende landschap. Soorten als spreeuw en huiszwaluw kunnen er broeden in de bebouwde kom en vinden op relatief korte vliegafstand voedselgebieden in het ommeland. Daarnaast speelt ook een rol dat grote steden veel compacter zijn bebouwd, met als gevolg lagere dichtheden van deze elf algemene soorten. In hoger gelegen delen van Nederland is dit beeld opmerkelijk genoeg anders: daar herbergen grote steden juist hogere dichtheden van de algemene soorten dan dorpen en kleine steden. De grote steden bevinden zich veelal op overgangen tussen verschillende landschappen, bijvoorbeeld tussen een hoge stuwwal en een lager gelegen rivier. Hierdoor ontstaat een stadslandschap met invloeden van verschillende andere landschappen en dus een meer gevarieerde vogelbevolking. Bovendien zijn de steden in Hoog-Nederland meestal minder compact gebouwd dan die in Laag-Nederland.

Wintervogels

In het stedelijk gebied komt de soortsaamenstelling van broedvogels en wintervogels sterker overeen dan in de andere hoofdlandschappen. Het verschil tussen de 25 meest algemene broedvogels en de meest algemene wintervogels bedraagt gemiddeld slechts 6,8 soorten. Veel stadsvogels zijn standvogel. Daarnaast is het stedelijk gebied een belangrijk overwinteringsgebied voor twee groepen vogelsoorten, de tuinvogels en de watervogels. De watervogels profiteren van het stedelijk hitte-eiland. Binnen de bebouwde kom zijn er minder ijsdagen dan in het buitengebied. Voor het waterhoen is het stedelijk gebied in ons land zelfs het belangrijkste overwinteringsgebied. Tijdens koude winters met veel ijs blijkt nog sterker hoezeer watervogels de relatief warmere omstandigheden opzoeken. Algemene soorten als wilde eend en kokmeeuw trekken dan massaal naar de steden. Ook voor tuinvogels bieden steden en dorpen winterse voordelen. Er zijn minder roofdieren en er is een groter voedselaanbod. Veel mensen bieden vogelvoer aan in de tuin en op het balkon. Dorpen en steden in open agrarisch grasland herbergen in de winter een vogelgemeenschap die veel armer is aan soorten dan dorpen en steden in besloten, bosrijke landschappen. Wanneer in bossen in de loop van de winter het voedsel schaarser wordt of onbereikbaar door sneeuw, trekken mezen en vinken naar nabijgelegen dorpen en steden,

waar ze profiteren van de voedertafels en -silo's. Dit fenomeen doet zich in de agrarische landschappen nauwelijks voor. De grote groepen ganzen, goudplevieren en Kieviten die er overwinteren, zijn en blijven vogels van het open veld en hebben in de bebouwde kom niets te zoeken.

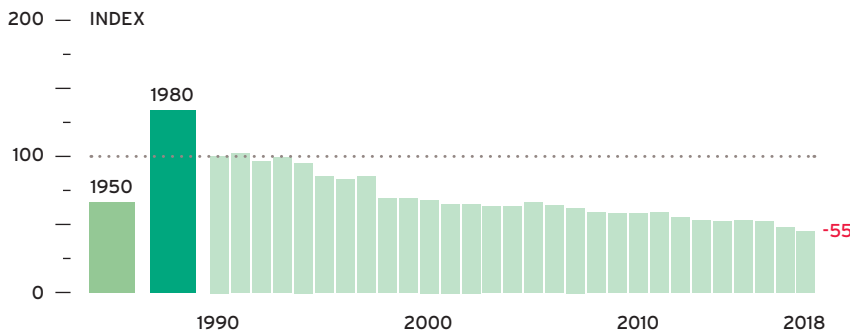
Meer stad, minder stadsvogels

Voor weinig soorten is het leefgebied zo sterk gegroeid als voor stadsvogels. Heeft dat ook geleid tot een evenredige toename van deze vogels?

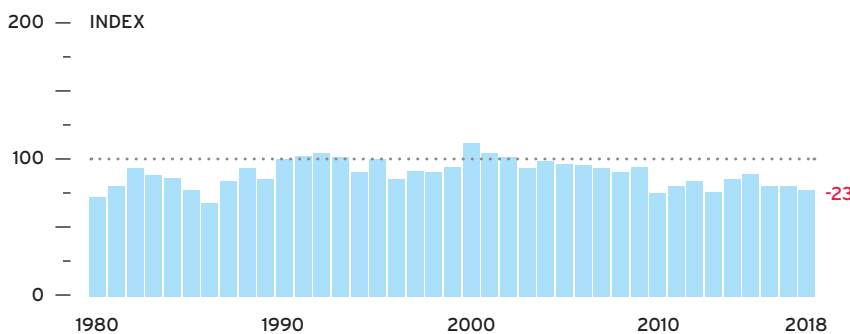
De trends van de meeste soortgroepen laten aanvankelijk een toename zien, recenter gevolgd door een afname. Dit geldt zowel voor de broedvogels als voor de wintervogels. Uit historische gegevens kunnen we opmaken dat de aantallen van de meeste stadsvogels aanvankelijk meegroeiden met het oppervlak van het stedelijk gebied. Dat veranderde met de intrede van de compacte stad, wat onherroepelijk leidde tot het verlies van een grote diversiteit aan open groene ruimte, zoals plantsoentjes, groenstroken en braakliggende landjes. Minstens zo ingrijpend als de verdichting is de negatieve invloed van bewoners op hun directe leefomgeving, en daarmee op het stedelijk leefgebied als geheel. Zo zijn grote oppervlakten tuin bestraat en maakten waardevolle heggen plaats voor strakke, onbegroeide schuttingen. Stedelijke moestuintjes zijn zeldzaam geworden en wie houdt nog kippen? Deze tuintrends hebben het stedelijk landschap voor vogels op grote schaal verarmd door verminderd voedselaanbod en minder schuil- en nestplaatsen.

Voor de berekening van de vogeltrends in stedelijk gebied zijn op landelijke schaal voldoende gegevens verzameld om terug te kijken tot 1950 voor broedtijd en 1980 voor de winter. Net als in de andere hoofdlandschappen. Op het detailniveau van de domeinen kan dit wel voor de winter, maar voor de broedtijd pas sinds de invoer van het Meetnet Urbane Soorten (MUS).

STEDELIJK GEBIED

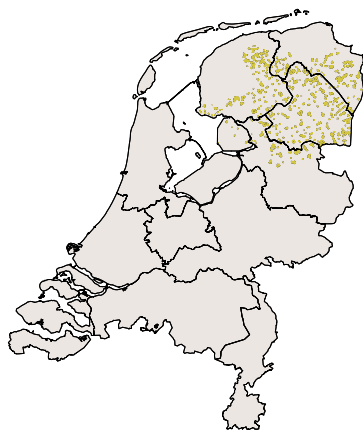
Index van kenmerkende soorten broedvogels (zie bijlage 1a), 1950-2018.

Index van kenmerkende soorten wintervogels (zie bijlage 1b), 1980-2018.

64 Het landelijke noordoosten

Dorpen en kleine plaatsen in Noordoost-Nederland

Het karakter van de kleine plaatsen hangt ook in deze regio sterk samen met de cultuurhistorische ontwikkeling. De oude steden en dorpen vinden we vooral op het Drents plateau (10 tot 20 m boven NAP), in Oost-Friesland en in de westpunt van Groningen. In centraal Drenthe gaat het voor al om oude boerendorpen rond een brink (brinkdorpen).

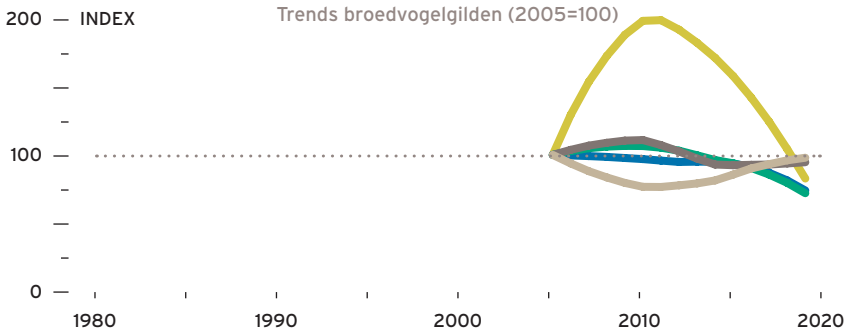
De overwegend grote boerenhoeven met lange rieten daken zijn in de loop van de jaren 1970 merendeels verkocht en omgebouwd tot luxe woonboerderijen. In het waterrijke Oost-Friesland was het vooral de ligging aan meren, rivierlopen en kanalen die het ontstaan van nederzettingen bepaalde. Dat gebeurde in een tijd dat varend transport, met relatief kleine zeilboten, de bestaansmogelijkheden van de bevolking sterk vergrootte. Op de meer zandige delen in Oost-Friesland gaat het, net als in Drenthe, om oude boerendorpen met van oudsher gemengde bedrijven. In de veenkoloniën, in het oosten van Drenthe en Groningen, zijn de nederzettingen minder oud. Hun ontstaan is gerelateerd aan de vervening, die in de 19^e eeuw een hoogtepunt bereikte. Ook hier was het water, in de vorm van voor de turfafvoer gegraven kanalen, sturend voor het ontstaan van nederzettingen met veel kleine (veen)arbeidershuizen. Langs de kanalen, hoofdadere voor transport en (kleine) handel, verrezen de meeste winkeltjes en dus ook woonhuizen. Zo ontstonden de karakteristieke, kilometerslange lintdorpen. In de veengebieden op de grens van Friesland en Drenthe bij Smilde en bij Hoogeveen zien we vergelijkbare dorpsstructuren.

Dit domein omvat alle dorpen in Drenthe. In de provincies Groningen en Friesland omvat het de dorpen op de zand- en (hoog)veengronden, met de kleigronden als grens. In het zuiden ligt deze net voorbij de provinciegrens met Overijssel.

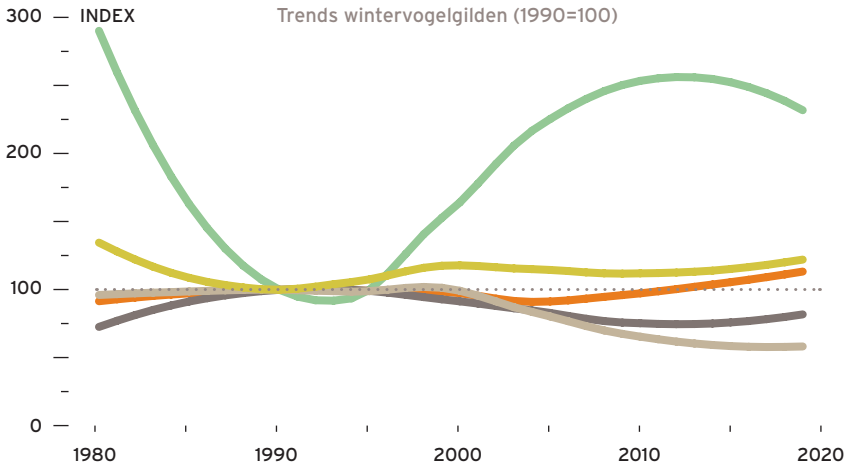
Achteruitgang minder sterk

Door de lintstructuur van de dorpen grenst het merendeel van de bebouwing al direct aan het landelijk gebied. Er is geen centraal klassieke dorpskern waaromheen het dorp zich heeft ontwikkeld. Toch laten de huizenbroeders in dit domein een grote toename zien. Dit is helaas wel de enige vogelgilde in de kleine plaatsen in Noordoost-Nederland met een duidelijke toename.

Vergeleken met het landelijk gemiddelde zijn er in Noordoost-Nederland minder huizen bijgebouwd in de afgelopen decennia, in sommige gemeenten zelfs drie keer zo weinig. Voor typische stadsvogels en stadse pioniers zoals de zwarte roodstaart is er minder leefgebied bijgekomen dan in de rest van Nederland. In vergelijking tot de grote plaatsen in Noordoost-Nederland is de achteruitgang van de verschillende vogelgilden minder sterk.

- watervegetatie
- moerasvegetatie
- kale bodem
- begroeide bodem
- struik
- kroon
- hopen
- huizen

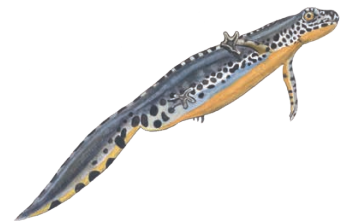

- planteneter
- zaadeter
- insecteneter
- vleeseter
- schelpdiereter
- viseter
- alleseter

Ruime tuinen

De bebouwde kom in Noordoost-Nederland kenmerkt zich door ruime tuinen en meer groen in de nabijheid van landelijk gebied. Er zijn dan ook veel soorten algemeen, onder meer egel, bunzing, laatvlieger, gewone pad, bruine kikker, klein koolwitje en kleine vos. De steenmarter komt relatief veel voor in Noordoost-Nederland. Hij is vooral te vinden in de nabijheid van dorpen en boerderijen, maar tegenwoordig ook in steden en andere grote plaatsen. De laatste decennia heeft het leefgebied van de steenmarter zich vanuit het oosten verder uitgebreid naar het westen.

In de sloten en poelen in het typerende dorpslandschap leeft naast groene kikkers ook de alpenwatersalamander – een soort die met name in Noord-Brabant en Limburg voorkomt. Op de gemeenschappelijke brink werden van oudsher zomereiken aangeplant voor nieuw gebintheout. Tegenwoordig zijn de eiken in veel plaatsen uitgegroeid tot majestueuze bomen die de dorpen aantrekkelijker hebben gemaakt.

steenmarter, alpenwatersalamander, kleine vos

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare dorpen en kleine plaatsen in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, merel, spreeuw, koolmees, houtduif, tjiftjaf, zwartkop, winterkoning, pimpelmees, vink, gierzwaluw, kauw, roodborst, fitis, heggenmus, Turkse tortel, groenling, zanglijster.
Op de foto: Leggeloo.

De huismus is de meest algemene broedvogel, gevolgd door de merel. Landelijk gezien heeft het usutu-virus extra sterfte veroorzaakt bij de merel. Gelukkig heeft dit virus in de dorpen van Noordoost-Nederland nog niet geleid tot een duidelijke afname onder broedende merels. Koolmees en spreeuw staan qua dichtheid op een gedeelde derde plaats – opvallend gezien de dalende lokale maar ook landelijke trend van de spreeuw. Hoewel de huizenbroeders samengenomen een positieve trend laten zien, is de gierzwaluw een opvallende negatieve uitschieter. Vooral onder gierzwaluwen zijn er regionaal veel verschillen. Er is afname bekend door grootschalige renovatieprojecten, deze wordt maar deels gecompenseerd door meer verspreide en daardoor minder opvallende vestiging elders. De hollenbroeders laten globaal een dalende trend zien, vooral zichtbaar in ringmus, spreeuw, kauw en in mindere mate in boomkruiper en holenduif. Boomkruipers hebben forse bomen nodig met een ruwe bast om in te broeden. Ze zijn vaak te vinden in gemengde bossen in met name Oost-, Midden- of Zuid-Nederland. De landelijke verspreiding is de laatste decennia vooral uitgebreid in juist de lage delen van Nederland, en dus niet in het Noordoosten. De afname in dit domein van de ringmus past in de landelijke trend. Ze bewonen in stedelijk gebied alleen de randen en die hebben de lintvormige kleine plaatsen in Noordoost-Nederland in eerste instantie genoeg. Efficiëntere bedrijfsvoering in de landbouw leidt landelijk gezien tot gebrek aan voedsel en broedgelegenheid voor de ringmus, zo ook hier. De koolmees, boomklever en grote bonte specht laten in dit vogelgilde een positieve trend zien. Op de zandgronden van Noordoost-Nederland (en Noord-Brabant) was de boomklever lange tijd schaars. De bossen zijn er ouder en gevarieerder geworden en bieden deze soort tegenwoordig goede broedgelegenheid. De dalende lijn bij struikbroeders gaat vooral over staartmees, fitis en heggenmus en past in de landelijke trend. Zanglijster en zwartkop doen het binnen dit gilde goed.

Schaarse broedvogels van dorpen en kleine plaatsen in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Boomkruiper, braamsluiper, ekster, grasmus, zwarte roodstaart, grote bonte specht, boomklever, putter, gaai, wilde eend, zwarte kraai, bosrietzanger, bonte vliegenvanger, waterhoen, witte kwikstaart, roek, scholekster, kneu, ringmus, staartmees, veldleeuwerik, fuut, gekraagde roodstaart, huiszwaluw, grauwe vliegenvanger.

schaarse broedvogels

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare dorpen en kleine plaatsen in Noordoost-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Huismus, merel, koolmees, pimpelmees, vink, winterkoning, roodborst, houtduif, boomkruiper, wilde eend, zwarte kraai, Turkse tortel.
Op de foto: Sleen.

Net als tijdens het broedseizoen is gedurende de winter de huismusdichtheid het hoogst in de kleine plaatsen van Noordoost-Nederland. Daar is die zelfs het dubbele van de landelijk gemiddelde. Op nummer twee staat de merel, de kool- en pimpelmees delen de derde plek. Opvallend afwezig in de winter zijn de heggenmus en de kauw, die 's winters in vrijwel alle andere stedelijke domeinen te vinden zijn. Daarentegen zijn hier wel de zwarte kraai en wilde eend, die op hun beurt afwezig zijn in alle andere 13 stedelijke domeinen (op één domein na voor de wilde eend).

De carnivoren, insectivoren en granivoren fluctueren sinds 1980 licht. Door de decennia is de trend relatief stabiel. Onder de insectivoren is de winterkoning een opvallende daler. In geen enkel ander stedelijk domein zien we een dalende trend. De winterkoning is normaal gesproken een standvogel en je zou in de winter hetzelfde neutrale verloop als in het broedseizoen verwachten. Het is bekend dat de winterkoning zich bij streng winterweer toch verplaatst, bijvoorbeeld richting een meer voedselrijke plek. In het oosten en noordoosten van Nederland, zo ook in dit domein, is het in de winter gemiddeld kouder dan in bijvoorbeeld de kustprovincies. Het lijkt erop dat winterkoningen in de kleine plaatsen in Noordoost-Nederland in deze relatief koude winters inderdaad hun heil elders zoeken. Die winters zorgen er bovendien voor dat de dichtheden van tuinvogels zoals vink, merel, kool- en pimpelmees hoger zijn dan in het broedseizoen. Zij zijn van origine bosvogels en trekken 's winters richting de plaatsen waar het net iets warmer is, en meer voedsel beschikbaar is.

De dalende lijn voor de omnivoren – op conto van onder andere kauw, zwarte kraai en vooral ekster – past in de landelijke trend onder kraaiachtigen, maar is nergens zo sterk als in het noordoosten van Nederland.

Schaarse wintervogels van dorpen en kleine plaatsen in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Grote bonte specht, boomklever, gaai, ekster, sijs, staartmees, kauw, waterhoen, koperwiek, goudhaan, meerkoet, kokmeeuw, roek, goudvink, kramsvogel, heggenmus, putter, zilvermeeuw, Canadese gans, grote barmsijs, sperwer, ringmus, groene specht, fuut, grote lijster, nijlgans, zwarte mees.

schaarse wintervogels

STEDELIJK GEBIED

Bedreigingen

Het gaat in de kleine plaatsen in Noordoost-Nederland niet zo goed met de (stads)vogels. Zowel tijdens het broedseizoen als in de winter zien we veel dalende trends, meer dan in andere stedelijke domeinen. Het is in dit domein daarom extra belangrijk om Basiskwaliteit te waarborgen.

Bodemdaling

In Drenthe en Groningen is sprake van extra bodemdaling door de winning van diepe ondergrondse gasvoorraden gecombineerd met droogte. Samen met het lage grondwaterpeil in Drenthe zorgt dit voor grondbeweging, waardoor huizen en wegen verzakken. Het omgaan met verzakkingen door gasgerelateerde aardbevingen is pionierswerk. Het effect op vogels is nog niet beschreven. Daar waar verzakte huizen worden gerenoveerd, liggen er wel kansen voor het integreren van extra nestgelegenheden voor vogels maar bijvoorbeeld ook vleermuizen.

Krimpregio: kans of bedreiging?

Vooraf in Noord-Nederland zijn veel krimpgemeenten. Jongeren trekken weg naar de steden, waar gezinnen met kinderen juist blijven hangen, deels als gevolg van de vastzittende woningmarkt. Binnen dit domein is vooral Oost-Groningen een krimpgedebied. Naar verwachting neemt de bevolking hier tot 2040 af met minimaal 12,5% en daalt het aantal huishoudens naar verwachting met 5%. In Zuidoost-Friesland en Oost-Drenthe is sprake van zogeheten anticipeergebieden: gebieden waar de bevolking minder snel daalt dan in krimpgedebied; naar verwachting met ten minste 2,5% minder huishoudens tot 2040.

Krimpregio's bieden zowel kansen als bedreigingen. Aan de ene kant kunnen nestgelegenheden verdwijnen door bijvoorbeeld sloop, aan de andere kant ontstaat mogelijk meer ruimte voor de inrichting van (openbaar) groen waar vogels kunnen schuilen of voedsel kunnen vinden. Investerings in krimpgemeenten gaan mogelijk eerder naar voorzieningen als scholen en ziekenhuizen en pas in tweede instantie naar ruimtelijke ontwikkeling en daarmee openbaar groen. Particulieren met een vogelvriendelijk(e) tuin of erf kunnen in dit domein dan ook een extra groot verschil maken.

Behoud en beheer

Erven in Drenthe, waaruit het grootste gedeelte van dit domein bestaat, worden vaak gekenmerkt door bosjes, houtwallen, poelen en boomgaarden. Deze zijn voor vogels belangrijk en het is dan ook cruciaal om deze landschapselementen te behouden.

De huismus is een van de meest uitgesproken soorten die baat hebben bij vogelvriendelijke tuinen én nestplaatsen in gebouwen.

Wenkende perspectieven

Biodiversiteit als wapen tegen de eikenprocessierups

Geen ander voorbeeld illustreert zó goed het belang van Basiskwaliteit voor natuur als de aanpak van de eikenprocessierups in het Drentse dorp Wapserveen. Een soort kan tot plaagsoort worden wanneer de balans zoek is (en daarmee de Basiskwaliteit niet op orde). De eikenprocessierups heeft de afgelopen paar jaar voor de nodige jeuk en overlast gezorgd, zeker in dit domein, waar de eikendichtheid het grootst van Nederland is. Duizenden planten werden aangeplant om het gebied aantrekkelijk te maken voor de natuurlijke vijanden van de eikenprocessierups.

Regionale media omschreven de aanpak wordt door de als ‘het succes van Wapserveen’. Gedurende drie jaar is er onderzoek gedaan en via een boermarke (Drenths landsbouwnootschap) worden de resultaten en tips landelijk gedeeld. Het belangrijkste, aldus de voorzitter van de boermarke: ‘Draagvlak creëren. Want om, net als Wapserveen, een afname van 80% in het aantal eikenprocessierupsen te realiseren, is het letterlijk alle hens aan dek. Dat begint al met boeren, dat zij accepteren dat kruiden en onkruid in de berm mogen bloeien. Veel mensen willen een strak talud of een strakke berm. Dat is eigenlijk funest voor de bestrijding van de eikenprocessierups’. Naast bermen en ander openbaar groen dragen natuurlijk ingerichte tuinen ook sterk bij aan het aantrekken van natuurlijke vijanden van de plaagrups. Dit zijn niet alleen zo’n 15 vogelsoorten, maar ook insecten, spinnen en vleermuizen. Zorg daarom voor een rijke variatie aan bloeiende planten zodat er het hele jaar door wat bloeit en de natuurlijke vijanden zich welkom voelen in de tuin. Wanneer het leefgebied geschikt is (gemaakt) voor vogels kunnen aanvullend nestkasten worden opgehangen voor bijvoorbeeld de koolmees, die graag een eikenprocessierupsje meepikt. Door deze Basiskwaliteit in tuinen, erven en openbare ruimte te realiseren, staan we samen sterk tegen mogelijke plaagsoorten zoals de eikenprocessierups.

Levend dorp

De provincie Drenthe geeft een speciale vermelding aan het dorp Orvelte. In dit kleinschalig dorpslandschap liggen de boerderijen tussen oude eiken met poelen, sloten en kleine bosjes. De ruige hoekjes bieden plek aan marterachtigen, zoals bunzing en wezel. In de houtwallen en struiken broeden gekraagde roodstaart en bonte vliegenvanger. In holen en oude boerderijen vinden uilen en zwaluwen een nestplaats. Een dorp om te koesteren.

65 Oude bewoning op zandgrond

Steden in Noordoost-Nederland

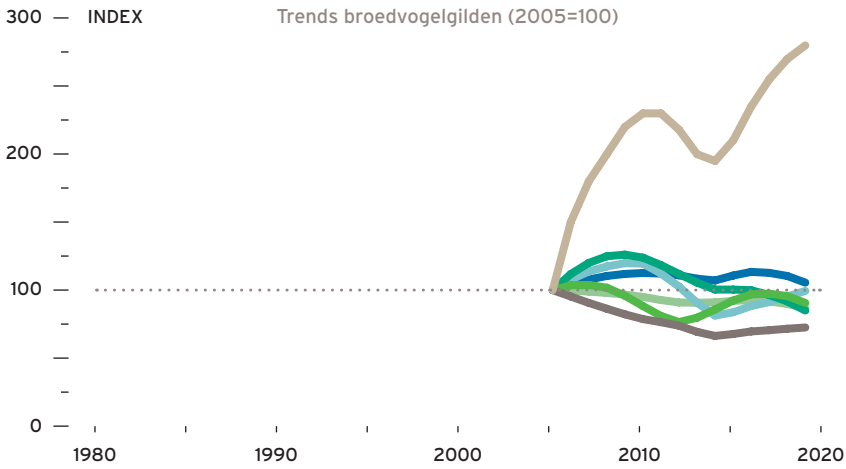

In Noordoost-Nederland kun je er niet omheen: Geopark de Hondsrug, dat zich uitstrekt van Emmen tot Groningen Stad. De dalen en ruggen zijn gevormd in de ijstijden. De regio werd vanaf de 19^e eeuw bewoond door mensen die turf afgroeven. Dankzij de conserverende werking van het veen worden hier nog altijd historische vondsten gedaan, zoals de bekende veenmummie: het meisje van Yde. Ze is naar schatting gestorven tussen 50 en 100 na Christus. Door de turfwinning groeide op het zuidelijke puntje van de Hondsrug het esdorp Emmen uit tot een grotere plaats, die zich na de Tweede Wereldoorlog fors uitbreidde onder invloed van industriële ontwikkelingen. Qua inwoners is Emmen nu de grootste plaats in dit domein, gevolgd door Assen. Assen ontwikkelde zich meer organisch en groeide rondom een centraal punt.

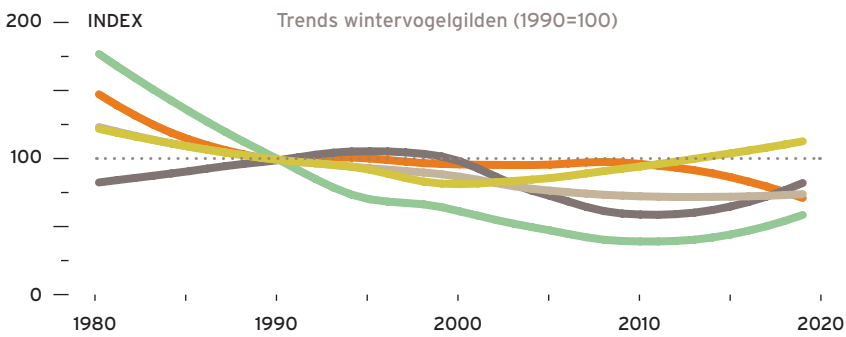
Dit domein omvat grote plaatsen op de hooggelegen zandgronden in Zuidoost-Friesland, Oost-Groningen en Drenthe. In andere domeinen wordt gesproken over grote steden; dat is in dit domein niet echt aan de orde. Op basis van oppervlakte van de bebouwde kom zijn de grote en kleine steden en plaatsen bepaald. Oude veenkoloniën zoals Veendam zijn meer langgerekt en vallen vanwege hun grote oppervlak onder dit domein. Stadskanaal, Winschoten en Meppel zijn met hun 12.000-19.000 inwoners amper een stad te noemen.

Veranderingen in de vogelwereld

Vergeleken met de rest van het land zijn er in Noordoost-Nederland in de afgelopen decennia minder huizen bijgebouwd. De oude veenkoloniën dateren over het algemeen van enkele jaren eerder dan het landelijk gemiddelde. Assen is juist een relatief nieuwe stad. De kansen voor vogels zijn in dit domein dan ook heel divers. Aan de ene kant zijn er in de nieuwere plaatsen veel mogelijkheden voor echte stadspioniers zoals de zwarte roodstaart, aan de andere kant profiteren veel plaatsgetrouwe soorten, zoals de huismus, van oudere gebouwen. Met minder dan één derde oppervlakte aan stenen in tuinen – ver beneden het landelijk gemiddelde – is dit domein toch een aardig groene oase, waar ook relatief veel bomen staan; in Heerenveen bijvoorbeeld al het dubbele van het landelijk gemiddelde. Toch zijn de trends in dit domein over het algemeen, zowel in het broedseizoen als 's winters, helaas overwegend negatief.

- watervegetatie
- moerasvegetatie
- kale bodem
- begroeide bodem
- struik
- kroon
- hollen
- huizen

- planteneter
- zaadeter
- insecteneter
- vleeseter
- schelpdiereter
- viseter
- alleseter

Overige flora en fauna

In en rondom Assen komt de alpenwatersalamander voor in poelen en vijvers. Sinds de jaren 90 heeft Landschapsbeheer Drenthe ruim duizend nieuwe poelen aangelegd waar deze salamander en andere amfibieën zich kunnen voortplanten.

De verspreiding van de kleine vuurvlieder komt grofweg overeen met de ligging van de zandgronden en is dan ook goed zichtbaar in dit domein.

Daarnaast komen in de stedelijke gebieden in Noordoost-Nederland veel marterachtigen voor. Vooral steenmarters leven doorgaans in de buurt van bebouwing.

steenmarter, alpenwatersalamander,
kleine vuurvlieder

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare steden in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, spreeuw, merel, tjiftjaf, koolmees, gierzwaluw, winterkoning, zwartkop, houtduif, pimpelmees, roodborst, heggenmus, vink, groenling.

Op de foto: Stadskanaal.

In zowel de kleine als de grote plaatsen in het noordoosten van ons land tonen zich de meeste dalende trends van alle stedelijke domeinen. Op het eerste gezicht lijken de huizenbroeders als enige (fors) te stijgen, maar die trend is gebaseerd op slechts twee soorten: de huismus, die stabiel is, en de huiszwaluw, die duidelijk toeneemt. Dit geeft een wat vertekend beeld. Alles bij elkaar genomen kunnen we stellen dat het in dit domein bijzonder slecht gesteld is met de broedvogels. De struikbroeders vallen hierin extra op: geen enkele soort in dit gilde laat in dit domein een stijgende trend zien. Met name merel, tjiftjaf, fitis en winterkoning nemen in aantal af. Qua dichtheid zijn er twee positieve uitschieters: spreeuw en gierzwaluw. De spreeuwdichtheid is tweemaal hoger dan het landelijk gemiddelde, evenals die van de gierzwaluw. Binnen de verspreiding van de gierzwaluwen zijn veel regionale verschillen. Er is wel afname bekend door grootschalige renovatieprojecten, maar deze wordt mogelijk deels gecompenseerd door meer verspreide vestiging elders. In de kleine plaatsen van Noordoost-Nederland was een afname in gierzwaluwen te zien; mogelijk heeft deze soort zich nu meer in de grote steden gevestigd.

De top 3 van meest voorkomende soorten in dit domein bestaat uit huismus, spreeuw en merel. Landelijk gezien opvallend, aangezien merels hier juist een derde minder voorkomen dan het landelijk gemiddelde, en de 'merelziekte', veroorzaakt door het usutu-virus, juist in Noord(oost)-Nederland nog weinig slachtoffers heeft gemaakt.

Opvallend veel aanwezig is de zwarte roodstaart, die van alle stadse domeinen hier het meest voorkomt. Deze soort was al in de eerste helft van de 20^e eeuw in het oosten een gewone broedvogel en heeft zich in de tweede helft van de eeuw verder uitgebreid over Laag-Nederland.

Schaarse broedvogels van steden in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Ekster, boomkruiper, kauw, wilde eend, gaai, zwarte roodstaart, braamsluiper, witte kwikstaart, waterhoen, Turkse tortel, grote bonte specht, fitis, ringmus, zwarte kraai, boomklever, grasmus, zanglijster, roek, putter, staartmees, boerenzwaluw, scholekster, goudvink, goudhaan, gekraagde roodstaart, bonte vliegenvanger, tuinfluiter, fuut, grauwe vliegenvanger, appelvink, spotvogel, nijlgans, Canadese gans.

schaarse broedvogels

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare steden in Noordoost-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Koolmees, huismus, pimpelmees, groenling, merel, houtduif, meerkoet, boomkruiper, ekster, kauw, vink, gaai, roodborst, winterkoning, putter.

Op de foto: Meppel.

Net als in de kleine plaatsen in Noordoost-Nederland zijn de huismus, koolmees en pimpelmees in de grote plaatsen in de top-3 te vinden wat betreft dichtheid. Een opvallende vierde plek is voor de groenling, die hier heel veel algemener is dan het landelijk gemiddelde. Deze soort mijdt de omringende aaneengesloten bossen, maar is talrijk in de groene wijken van dorpen en steden.

Net als in het broedseizoen zien we in de winter een afname onder merels. Hoewel in het noordoosten nog relatief weinig usutu-slachtoffers zijn gevallen, daalt hun winteraantal. Merels zijn overwegend standvogels, maar de merels in Noordoost-Nederland trekken soms toch weg, mogelijk vanwege de relatief koude winters.

De ekster laat een licht dalende trend zien in dit domein, maar komt hier van alle domeinen nog wel in de hoogste aantallen voor. Andere positieve uitschieters zijn koperwiek en pestvogel. In dit domein leven opvallend veel koperwieken in vergelijking met andere stadsdomeinen. Pestvogels zijn in de meeste jaren vrij schaars en worden vooral in Noord-Nederland gezien, met in sommige jaren een invasie. Ook in invasiejaren komen in Noord-Nederland meer pestvogels voor dan in Zuid-Nederland.

Schaarse wintervogels van steden in Noordoost-Nederland, 2013-2015. Kokmeeuw, boomklever, sijs, grote bonte specht, waterhoen, Turkse tortel, koperwiek, spreeuw, goudhaan, heggemus, roek, goudvink, staartmees, Canadese gans, ringmus, soepgans, soepeend, zwarte kraai, geelgors, zilvermeeuw, aalscholver, fuut, appelvink, holenduif, rietgors, nijlgans, sperwer, kleine bonte specht, glanskop, fazant, buizerd, stormmeeuw.

schaarse wintervogels

STEDELIJK GEBIED

Basiskwaliteit voorop

Zowel in kleine als in grote plaatsen gaat het in Noordoost-Nederland niet zo goed met de (stads)vogels. Zomer én winter laten overwegend dalende trends zien. Een goede Basiskwaliteit bereiken is daarom van essentieel belang.

Droogte

De extremen van het klimaat zullen de komende jaren alleen maar toenemen. Naast hoosbuien krijgen stadsbewoners te maken met de gevolgen van droogte. Op de hoge zandgronden, bijvoorbeeld het Drents Plateau, is het noodzaak na te denken over andere waterbeheerstrategieën. Dit kan onder andere door water langer vast te houden in de bodem, het waterpeil in waterlopen hoog te houden en door drastische kortetermijnmaatregelen, zoals een verbod op het onttrekken van oppervlaktewater.

Particuliere tuinen

In de grote plaatsen is gemiddeld 61% van de huizen een koopwoning, bijna 4% meer dan gemiddeld in Nederland. Daarnaast valt 11% van de huizen hier onder particuliere huur. Binnen de grote plaatsen is dus veel terrein in handen van particulieren. Hen aansporen om hun tuin natuurvriendelijk in te richten, is dan ook een grote kans voor het bereiken van Basiskwaliteit en daarmee een goed leefgebied voor (tuin)vogels.

Roeken verplaatsen?

Roeken zijn klassieke kolonievogels. Een kolonie kan uit wel duizend nesten bestaan. De vogels communiceren over voedsel en sociale aangelegenheden. Ze eten van alles, ook afval van mensen. Kolonies zijn vaak in groepen bomen te vinden, bijvoorbeeld langs wegen, sporen of kanalen. Grote bomen zijn er in de grote plaatsen in Noordoost-Nederland genoeg te vinden.

Onder het mom van schadebestrijding verleent de provincie met enige regelmaat onthefing voor afschot, maar de gemeente Meppel wilde de roeken liever verhuizen naar plekken waar ze geen overlast veroorzaken. Hoewel het beter is dan afschot, is het verplaatsen van kolonies een uiterste redmiddel, waarvan weinig succesvolle praktijkvoorbeelden bestaan. De meeuwen in de grote steden van de Delta en de visdieven in dorpen en kleine steden van Noordwest-Nederland zijn hier voorbeelden van. Meeuwen en sterns zijn echter pioniersoorten, die van nature leven in een dynamisch kustmilieu. Deze soorten kunnen snel reageren op landschappelijke veranderingen. Roeken zijn, als boomkroonbroeders, soorten van het eindstadium van vegetatiesuccessie en reageren veel minder goed op ingrijpende veranderingen in hun leefgebied.

Toekomstperspectief en *best practices*

Regenton

Waterschappen en waterbedrijven nemen extra maatregelen ten aanzien van dreigende watertekorten, maar ook bewoners kunnen een bijdrage leveren. Hemelwater opvangen in een regenton is wel de allereenvoudigste en goedkoopste manier. Elk jaar valt er gemiddeld 80.000 liter regenwater op het dak van elk woonhuis. Dit gratis kalkarme water is ideaal om de tuin te besproeien. Nadat de regenpijp is afgekoppeld van het riool, is een ton in no time geplaatst en gevuld. Een ander praktisch tuinadvies: laat bladeren liggen. Dit houdt verdamping tegen en zorgt dus dat de grond langer vochtig blijft. Ook zullen we in Nederland toe moeten naar tuinplanten die beter tegen droogte bestand zijn.

Scholekster op het dak

Scholeksters zijn van oorsprong veel aan de kust te vinden, maar tegenwoordig ook steeds algemener in het binnenland. Specifiek in steden en grote plaatsen komen ze om te broeden op de platte daken. Het lijkt erop dat het broedsucces in steden vaak hoger is. Een van de eerste steden waar dit fenomeen is opgevallen en gemonitord, is de gemeente Assen. In navolging op studies in Assen is de Stichting Onderzoek Scholekster opgericht. Doel is wetenschappelijk onderzoek naar scholeksters en hun leefgebieden te initiëren, stimuleren en uitvoeren, om op die manier bij te dragen aan hun bescherming. Dat is nodig, want de achteruitgang in de traditionele leefgebieden aan de kust is dramatisch.

Via de website scholeksterophetdak.nl kunnen nesten van scholeksters in steden worden gemeld en gemonitord. Kuikens in steden lopen tegen heel andere uitdagingen aan dan aan de kust, zoals open regenpijpen of gebrek aan schuilgelegenheid op daken. De stichting hoopt via *citizen science* meer kennis te vergaren over de scholekster op het dak. Een tweede plaats in Drenthe die ook actief scholeksters monitort, is Roden.

In toenemende mate broeden scholeksters in stedelijke gebied op platte daken, al dan niet met grind. Ze zoeken voedsel op grasvelden zoals gazons, sportvelden en wegbermen.

